

Türkiye'nin Toplumsal Yapısının Temsili Meselesi Bağlamında Sınıflar ve Sınıflandırma Savaşları

DOSYA

CEM ÖZATALAY

DOÇENT
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ
CEM.OZATALAY@GMAIL.
COM

Özet

Bu makale Türkiye’de sosyal bilimler alanında sınıflar –ve sınıflandırmalar– meselesi etrafında çok da zengin olmayan disiplinler üretimi sosyolojik bir analize tabi tutmaktadır. Öncelikle sınıflandırma ediminin içeriği ve işlevi üzerinde durulmakta ve sınıflar mücadelesi ile sınıflandırma mücadeleleri arasındaki ilişki belirginleştirilmektedir. Ardından, toplumsal yapı temsili olan sosyoekonomik sınıfların; istatistiksel temsil, siyasal temsil ve bilişsel temsil faaliyetlerinin birbirine eklemlenmesinin sonucu olduğuna işaret eden Alain Desrosières ve Laurent Thévenot’nun perspektifinden hareketle Türkiye’de 1980’lere gelene kadar herhangi bir sosyoekonomik sınıflama göstergesinin kurumsallaşamamış olmasının nedenleri tartışılmaktadır. Makalenin son bölümünde ise Türkiye’de sınıflama göstergeleri meselesinin 1980’lerin sonlarına doğru gündeme geldiğine ve bu tarihten sonra tabiiyet (bağımlılık) ilişkilerine dayalı sınıflandırma modelleri ile dereceli sınıflandırma modelleri arasında bir mücadele yaşandığına işaret edilmektedir. 2000’lerden sonra bu mücadelenin yalnızca dereceli sınıflandırma modelleri arasında cereyan etmeye başladığına dikkat çeken makale, tüm bu mücadeleleri, Türkiye kapitalizminin dönüşümleri ve bu dönüşümlerin hem siyasal temsil düzeyi, hem istatistiksel temsil düzeyi, hem de bilişsel temsil düzeyi üzerindeki etkileri ile ilişkisi içinde ele almaktadır. Günümüzde de dereceli sınıflandırma göstergesinde, eğitimin mi yoksa gelirin mi daha belirleyici olması gerektiğine dair sürmekte olan tartışmayı bu bağlantıları göz önünde bulundurarak ele alan makale, sınıflandırmanın toplumsal gerçeklik üzerindeki “teori etkisi”ne işaret ederek, sosyal bilimcilerin sınıflandırma yaparken bu etkinin güç ilişkilerinin şekillenmesinde ve tahakküm ilişkilerinin seyrinde doğuracağı olası sonuçları dikkate almaları gerektiğine vurgu yapmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: SINIF, SINIFLANDIRMA, TABAKALAŞMA, SOSYOEKONOMİK STATÜ, TEORİ ETKİSİ, TÜRKİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI

Giriş

Türkiye’de sosyal bilimlerin araştırma gündemine 1960’lardan sonra giren sınıflar meselesi uzun yıllar boyunca Marx/Weber karşıtlığına, nominalizm/realizm ayrışmasına ve sınıf mı/statü grubu mu tartışmasına sıkışmış bir çerçevede incelendi. İdeolojik bakımdan yüklü bir kavram olan toplumsal sınıf kavramı üzerinden gelişen bu dar tartışmanın iki kutuplu dünya koşullarında kaçınılmaz olduğu düşünülebilir. Öyle bile olsa, bu kavrayışın, bir yandan Durkheim’in sınıflandırma üzerine Mauss ile birlikte yürütmüş olduğu antropolojik soruşturmayla başlayan (Mauss ve Durkheim, 1903), Halbwachs’ın Durkheimci “ahlaki çokbiçimlilik” (*polymorphisme moral*) (bkz. Grusky ve Galescu, 2005) kavramına referansla belki de sınıf sosyolojisinin ilk örnekleri olarak kabul edilmesi gereken araştırmalarında ifadesini bulan (Halbwachs, 1938); oradan da Bourdieu’nün topografik “toplumsal uzam” kavrayışını esas alarak yaptığı “Temayüz” (Distinction) analizine (Bourdieu, 1979) uzanan araştırma güzergâhını göz ardı ettiği açıktır. Dahası, Türkiye’deki yaygın kavrayışın, aynı zamanda sınıf tartışmasına da karakterini veren sınıflandırma ediminin bilişsel boyutunu, yani aslında birer toplumsal yapı ve toplumsal eşitsizlikler temsili olan sınıflandırmaları, yapı temsillerini üreten “uzmanların” yani sınıflandıranların faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin açığa çıkarttığı çatışma ve uzlaşma dinamiklerini de sosyolojik soruşturma menziline dışında bıraktığı söylenebilir.

Bu makale, Türkiye’de sosyal bilimlerde, sınıflar –ve sınıflandırmalar– alanında, çok da zengin olmayan disiplinler üretimi, yukarıda değinilen boyutları da analize dâhil etmek suretiyle gözden geçirmeyi öngörmektedir. Böylece, erken kapitalistleşmiş birçok Avrupa ülkesinden farklı olarak, Türkiye’de herhangi bir sosyoekonomik sınıflandırma ölçeğinin kurumsallaşmamasının nedenleri üzerine düşünmek ve tartışmak mümkün olabilecektir. Son yıllarda bu bahiste var olan eksikliği gidermek üzere açığa çıkmış olan çabaları ele almak ve bu çabaların aynı zamanda sınıflandırma çabası içinde olanlar arasında toplumsal yapının ve toplumsal eşitsizliklerin temsili üzerine cereyan eden bir çatışma dinamiğini ihtiva ettiğini göstermek ise bu makalenin bir diğer hedefidir.

Toplumsal Yapı Temsili Olarak Sınıflandırma Meselesi

Toplumsal sınıflar sosyal bilimler alanında öncelikle ontolojik bir soruşturmanın konusu yapılmıştır. Yani toplumsal sınıfların *neliği* bahsinde bir ayrışma yaşanmış ve realist ve nominalist sınıf tanımlarında ifadesini bulan bu ayrışmadan hareketle, iki kutuplu dünya koşullarında açığa çıkan politik eği-

limlerle yapısal benzeşiklik içinde gelişen iki sınıf tanımı ve iki sınıflandırma modeli öne çıkmıştır. Sınıfın toplumsal grupların üretim ilişkileri içindeki konumlarının belirleyiciliğinde şekillenen reel grupları mı ifade ettiği, yoksa işgücü piyasasındaki –ve mal ve hizmet piyasasındaki– ortak avantajlara ve dezavantajlara sahip grupları ayırt edebilmek için sosyal bilimcilerce üretilmiş isimleri mi ifade ettiği tartışması Türkiye’de de temel referans kabul edilmiştir. Yeniden bölüşüme dayalı ve devletin yeniden bölüşümde etkin işlev üstlendiği sosyalist veya kapitalist ekonomi modellerini savunan sosyal bilimciler, sınıfın Marx esinli realist tanımını tahkim etmeye dönük bir araştırma programını benimserken, piyasa mübadelesine dayalı kapitalist ekonomi modelini savunanlar ise sınıfın Weber esinli tanımını benimseme eğilimi içinde olmuşlardır. Özellikle Parsons’ın Weber yorumundan hareketle Kingsley Davis ve Wilbert Moore tarafından geliştirilen işlevselci tabakalaşma teorisinin (bkz. Davis ve Moore, 1945) bahsi geçen ikinci eğilime ihtiyaç duyduğu kavramsal dayanağı sağladığı söylenebilir.

Antik felsefecilerden 1950’lerin toplumsal tabakalaşma sosyologlarına gelene dek üretilmiş toplumsal yapının farklı temsil biçimlerini incelediği ve halen bu bahiste temel referanslardan biri kabul edilen çalışmasında, Stanislaw Ossowski ikili bir tasnife gitmenin mümkün olduğuna işaret eder (Ossowski, 1963): Bir yanda eşitsizliklerin bir ya da birkaç kriterden hareketle derecelendirilmesine dayalı olarak yapılan ve sınıflar arası geçişkenliği vurgulamaya dönük yapı temsilleri, diğer yanda gruplar arasındaki tabiiyet (bağımlılık) ilişkileri esas alınarak gruplar arasındaki kategorik farklılıklara vurgu yapan toplumsal eşitsizlik temsilleri. Davis ve Moore Tabakalaşma Teorisi eşitsizliklerin derecelendirmeye dayalı temsilinin bir örneğiysen, sömürü ilişkilerini esas alan sınıf kavrayışı da tabiiyet ilişkileri esas alınarak yapılmış bir diğer toplumsal eşitsizlik temsidir. Bu farklı toplumsal yapı temsilleri Ossowski’ye göre, soğuk savaş döneminde dünyayı iki kutba ayıran çizginin iki farklı tarafından bakıldığında, eşitsizliklerin toplumsal bilinç düzeyinde aynı biçimde ifadesini bulmadığına işaret eder. Bir başka deyişle, sınıflar sınıflandıranların sınıflandırma edimini de dikkate alarak düşünülmalıdır.

Sınıflandırma işleminin bizzat kendisini ilk kez sosyolojik inceleme nesnesi yapanlar ise Emile Durkheim ve Marcel Mauss olmuştur (1903). Sınıflandırma işleminin, eski toplumlarda gözlemlenen ilksel biçimleri¹ ile modern top-

1 Durkheim ve Mauss’un makalesinin Fransızca başlığı “De quelques formes primitives de classification: contribution à l’étude des représentations collective”dir ve “Sınıflandırmanın İlksel Biçimleri Hakkında: Kolektif Temsil İncelemelerine Katkı” olarak Türkçeleştirilebilir. Bu başlıkta, yer alan ve “ilksel” terimini kullanarak Türkçeleştirdiğim “primitive” sıfatı, çeşitli Durkheim çevirilerinde “ilkel” olarak Türkçeleştirilmektedir. Bu bahiste “ilksel” kullanılmasını öneren Gözaydın ve Ökten Gülsoy’un yaklaşımını takip ediyorum. (Gözaydın ve Gülsoy, 2010)

lumlarda ortaya çıkan bilimsel biçimleri arasında birçok benzerliğin olduğuna işaret eden Fransız sosyal bilimciler, tarihsel gelişimin belli bir aşamasından itibaren insan toplumlarında bilebilmek için sınıflandırma yapılmaya başlandığına ve bu sınıflandırmaların modern toplumlarınkiyle aşağı yukarı aynı mantıksal temele sahip olduğuna işaret ederler. Peki, tarihsel gelişim içinde şekillenmiş olan sınıflandırma işleminin mantığı nasıl tarif edilebilir? Durkheim ve Mauss'a göre, varlıklar kendiliklerinden sınıflandırılmış değillerdir; varlıkları ve varlıklar arasındaki ilişkileri tanımak için onları insanlar sınıflandırır. Varlıkları sınıflandırırken, inşa edilmiş sınıfların sınırlarının net biçimde belirlenmiş olması ve sınıflar arasında geçişkenliğin olmaması sınıflandırma şemasını güçlendirir. Diğer yandan, ister canlı varlık gruplarını, isterse de cansız varlık gruplarını ilgilendirsün, yazarlara göre her sınıflandırma hiyerarşik bir düzene sahiptir (Mauss ve Durkheim, 1903: 6). Bilinebilen ilk sınıflandırma sistemleri ise, Durkheim ve Mauss'a göre Avustralya kabilelerinde gözlemlenir. Her kabile, iki aşirete ya da iki boya bölünmüştür. Her aşiret ya da boy da her biri farklı bir toteme sahip olan klanlara ayrılır. Ancak ilk bakışta soy temelli gibi görünen bu ayrışma aslında eşitsizlik temelinde bir farklılaşmayı içerir ve hem yaşam tarzı (örneğin beslenme rejimleri), hem mekân, hem kullandığı nesnelere, hem de sahip oldukları totemlerin simgesel değerleri düzeyinde ifadesini bulur. Bir başka deyişle, insan gruplarının aralarındaki hiyerarşik ilişkiyle bağlantılı olarak, nesnelere, mekanlar, semboller de hiyerarşik bir düzen içinde sınıflandırılmaktadır. Bu noktada yazarlar şunu ifade eder: "Şeyleri zihninde canlandırırken insanın ilk referansının bizzat kendisi olduğu fikri genel kabul görür. Bahsi geçen insanmerkezciliğin muhtevasını anlamak için ise onu toplummerkezcilik olarak adlandırmak daha iyi olacaktır. Doğanın ilk sistemlerinin merkezinde, birey değil, toplum bulunur" (Mauss ve Durkheim, 1903: 45). Durkheimci bakış açısına göre, ister bilimsel olsun isterse toplumsal, yapılan her türden sınıflandırmanın biçimsel çerçevesini, içinde yaşanan toplumsal örgütlenme belirlemektedir. Zira toplum içinde yaşarken edindiğimiz düşünsel alışkanlıklarımız; varlıkları, olguları ve onlar arasındaki ilişkileri tahayyül etme ve temsil etme biçimimizi belirler. Ancak burada söz konusu edilen, biçimsel bir benzeşiklik. Yani, çok daha katı bir hiyerarşik örgütlenmeye dayalı toplumlarda yaşayan insanların kendi dışlarındaki varlıkları da (hayvanları, bitkileri, eşyaları, sembelleri, vb.) katı bir hiyerarşik düzen içinde kategorize ettiklerini, sınıflandırdıklarını; daha eşitlikçi toplumsal ilişkiler içinde yaşayan kişilerin sınıflandırmalarının ise çok daha az hiyerarşik olduğunu ileri sürmüş oluyor yazarlarımız.

Ne var ki, Mauss ve Durkheim 1903 tarihli çalışmalarında daha çok sınıflandırmaların bilişsel işlevi üzerinde dururlar. Durkheim, bilginin gerçeklik üzerindeki işlevi meselesine 1913-1914 yıllarında Collège de France'da prag-

matizm üzerine verdiği derslerde değinecektir. Kolektif temsillerin pratik etkilerini soruştururken gerçekliğin mitolojik temsilleriyle bilimsel temsillerini karşılaştıran Durkheim, gerçekliği olduğu şekliyle temsil iddiasında olsa da, bilimsel temsilin de en nihayetinde bir kolektif temsil olduğuna dikkat çeker. Zira bilimsel hakikat de kolektif bilinci besler ve reel olana daha kapsamlı bir açıklama getirmek suretiyle şeylerin yeni bir düzene kavuşmasına yol açar (bkz. Durkheim, 1955).

Durkheimci bir perspektifle sınıflandırmanın gerçeklik üzerindeki işlevini daha belirgin hale getirecek isim ise hiç şüphe yok ki İngiliz antropolog Mary Douglas olmuştur. Toplumsal kurumların düşünme ve sınıflandırma pratikleri üzerindeki rolünü ve etkinliğini soruşturduğu çalışmasında (Douglas, 1986), yazar, verili kolektif sınıflandırma biçimleri sayesinde gündelik hayatta sınıflama yaparken bilişsel enerji tasarrufu yapıldığına işaret eder. Ancak, her ne kadar kategorileri ve sınıflandırmaları yaratan yerleşik değer ve davranış kalıpları olarak toplumsal kurumlarsa da, Douglas'a göre, tıpkı Robert Merton'un "kendini doğrulayan kehanet" kuramında olduğu gibi, bir süre sonra bu kategoriler ve sınıflandırmalar da gerçekliği biçimlendirmeye başlar. Douglas, bu noktada, toplumsal türlerin doğal türlerden farklılıkları konusunda Foucaultcu bir yaklaşım ışığında araştırmalarını yürüten Ian Hacking'in bulgularına işaret eder. Hacking, 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan devlet istatistik kurumlarının, inşa ettikleri istatistikî kategorilerin ve bu kategorilere atadıkları isimlerin bir süre sonra insanlar tarafından nasıl benimsendiğini ve kişilerin söz konusu kategoride olmanın gerektirdiği gibi davranmaya başladıklarına dikkat çeker (Hacking, 1985). Hacking'in tasvir ettiği etkileşim döngüseldir: insanlar kurumları oluşturur, kurumlar sınıflandırmaları yapar, sınıflandırmalar eylemleri şekillendirir, eylemler isim vermeyi doğurur, ve insanlar, ya da diğer canlı varlıklar, bu isimlere olumlu ya da olumsuz olarak yanıt verirler. Hacking'in bulgularından hareket eden Douglas, ilgisini kurumlarının farklılığından hareketle, farklı topluluklarının farklı sınıflama modellerine yöneltir.

Ancak her kurum-merkezci açıklama çerçevesinde olduğu gibi Douglas'ın yaklaşımında da toplumsal yapıdaki eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerden kaynaklı çatışmaların sınıflandırma sürecindeki rolüne yeterince önem verilmediği görülür.

Bu noktada, "bir kulübede, saraydakinden farklı düşünülür" diyen Marx da toplumsal yapı içinde işgal edilen konumlar arasındaki farklılıkların bilişsel pratikler bakımından temelli farklılaşmalara yol açtığına işaret ettiği hatırlanabilir. Ne var ki, tarihsel materyalist bakış açısı, toplumsal yapıdan kaynaklı çatışmalar ve bu çatışmaların toplumsal hayatın örgütlenmesindeki maddi sonuçlarının bizzat bilişsel düzeyde etkilerinin olacağını daima var-

sayacaktır. Ancak, diğer yandan, ne Marx ne de Engels, gerçekliğin temsili ya da temsillerin (ideolojilerin) toplumsal işlevleri, vb. üzerinde uzun boylu durmuşlardır. Marx ve Engels'in kaleminden çıkan tarihsel materyalist teorik düzenekte, toplumsal temsil –ve ideoloji– kavramlarının yeri yoktur.² Bu kavramların Marksist teori içinde yer bulması, çok iyi bilindiği gibi, özellikle Gramsci ve Althusser'in katkılarında sonra söz konusu olacaktır.

Meseleyi sosyolojik bir sorunsal çerçevesinde ele alan isim ise kuşkusuz Bourdieu olur. Her ne kadar Marx'ın tamamen ilişkisel –ama bir o kadar da sosyolojik içerikten yoksun– olan sınıf tanımını tözcü olmakla eleştirmekte haklı olmasa da; Marx'ın teorisinin “işçi sınıfı”nın gerçek bir sınıf olarak oluşmasındaki katkısına işaret ederken ve bu katkıyı “teori etkisi” terimi çerçevesinde izahata kavuştururken oldukça haklı görünmektedir (Bourdieu, 1984).³ Zira Fransız sosyologa göre, sınıfı, özellikle de toplumsal sınıfı, ne tek başına realist bakış açısıyla ne de tek başına nominalist bakış açısıyla tanım-

2 Bu bahiste oldukça iyi incelemelerden biri Laurent Gayot'ya aittir. İdeoloji teriminin yalnızca 1845 tarihli (ancak ilk kez 1932'de bütün bir eser olarak basılan) Alman İdeolojisi'nde geçtiğine işaret eden Gayot, burada da ideolojinin, tarihsel maddiliğin (ya da maddi gerçekliğin) değil, tarihsel materyalizmin ötekisi olarak kullanıldığına işaret eder. Marx, ideoloji terimini polemige girdiği Alman idealistlerinin fikirlerini nitelemek için kullanır (Gayot, 2007). Yoksa ideolojinin 20. yüzyılda kazandığı içeriğe ait olan temalar, temsillerin toplumsal ya da siyasal işlevi veya gerçekliğin temsili ile gerçekliğin inşası ilişkisi Marx'ın eserinde sorunsallaştırılmış değildir. Diğer yandan, Marx ve Engels'in çalışmalarında sınıf kavramı da sosyoloji disiplinine özgü realizm-nominalizm sorunsalının dışında kullanılmıştır ve sosyolojik bir kategoriye tekbül edip etmediği de bir hayli tartışma götürür. Bu bahiste Gerald Cohen'in argümanları oldukça ikna edicidir. Cohen'e göre Marx'ın sınıf tanımı nettir; bu tanım kişinin bilincini, kültürünü, politik tutumunu, vb. hesaba katmaz. Yalnızca mülkiyet ilişkileri ağı içindeki nesnel pozisyonu, kişinin sınıfını tayin etmek için yeterlidir (Cohen, 2001: pp. 73–75). Buradan hareketle şu söylenebilir, artı-değer sömürsünün yaşandığı moment, sınıf mücadelesinin ve dolayısıyla da sınıfların –ya da sınıfsallığın– ortaya çıktığı momenttir. Söz konusu ilişkinin doğurduğu irili ufaklı “fark yaraları” ilişkinin mağdurlarının ruhlarına ve bedenlerine kazınır. O andan itibaren, sömürü ilişkilerin tarafı olan failerin tüm eylemlerinde sınıfsallık az ya da çok ama mutlaka etkisini gösterir. Bir işçinin AKP'ye oy verme tutumunda da, sarı sendikadan kurtulmak için işi bırakma ve işyerini işgal etme tutumunda sınıfsallık vardır ve bu sınıfsallık kâğıt üstünde de değildir. Bizzat eylemde –ama farklı formlar altında gerçekleşen eylemde– somutluk kazanmaktadır. Bu tüm sınıflı toplumlarda da (köleci ya da feodal toplumlarda da) varlığı ve etkinliği tespit edilebilecek kapsamda bir sınıf ve sınıfsallık kavrayışıdır. Diğer yandan, 20. yüzyıl'da özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişim gösteren toplumsal tabakalaşma sosyolojine ait bir kategori olarak toplumsal sınıf ise kapitalizmin tarihsel evrimi içindeki belli bir örgütlenme formu içinde gerçeklik kazanır. İçlerinde kimi Marksistlerin de yer aldığı tabakalaşma sosyologları, Marx'ın sınıf ve sınıf mücadelesi kavrayışı ile tabakalaşma sosyolojisine ait bir kategori olarak toplumsal sınıf kavramı arasında indirgemeci bir rabita tesis etmeye çalışmışlardır. Bu bakımlardan, Marx'ın eserinin sosyolojik olmaktan çok bir olumsuz sosyoloji olduğunu, ya da anti-sosyoloji olduğunu ileri süren ve Marx'ın kurucu sosyologlarla birlikte anılmasına itiraz eden Marksistler çok da haksız sayılmazlar.

3 Bu bahisle alakalı olarak, Bourdieu'nün teorisinde dilin edimselliği ve “teori etkisi” kavramlarından hareketle Gezi Direnişi bağlamında bir soruşturma yürüten Güney Çeğin ve Levent Ünsaldı'nın makalesi anlmalıdır (Çeğin ve Ünsaldı, 2014).

layabilmek mümkündür. Dolayısıyla realizm/nominalizm karşılığı yersizdir ve bunlar aslında sınıf inşasının farklı momentlerine karşılık gelirler. Realist momentte, insan gruplarının toplum uzam içindeki pozisyonları mümkün olduğunca nesnel ölçütlerden hareketle tespit edilir. Sınıf böylece “kağıt üstünde” tanımlanır. Gerçek sınıfların şekillenmesi ise kâğıt üstünde tarif edilmiş sınıfların –ya da sınıflar hiyerarşisinin– simgesel düzeyde karşılığını bulmasıyla mümkündür. Önce bu sınıfın içinde kabul edilen kişilerin, sonra da toplumun genel çoğunluğunun söz konusu sınıf kategorilerini benimsemesi, kabullenmesi ve bu kategorik ayrımı pratikte realize edecek eylemleri icra etmesi ile mümkün olur. Bu momentte, sınıf mücadeleleri, simgesel mücadeleler biçiminde açığa çıkar. Yani sınıflandırma edimine denk düşen nominalist moment, ancak simgesel inşa sürecine ve söylemin edimsellik işlevinin açığa çıkmasına yol açabildiği oranda gerçek sınıfların oluşmasıyla sonuçlanabilir (Bourdieu, 1984; 2012; Weininger, 2005).

Öyleyse, buraya kadar tartışıklarımızdan hareketle, bir yandan Durkheim’i izleyerek, sınıflandıranların içinde yaşadıkları toplumsal örgütlenmenin hiyerarşik mantığına uygun sınıflandırma modelleri geliştirdiğini, diğer yandan da Bourdieu ile birlikte, sınıflandırma sürecinin simgesel düzeyde cereyan eden mücadeleleri de beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Fransa’daki sosyoekonomik sınıflamada kullanılan sosyo-profesyonel kategorilerin nasıl ortaya çıktığını inceleyen, Alain Desrosières ve Laurent Thévenot (Desrosières ve Thévenot, 1988), söz konusu kategorilerin, istatistikçilerin araştırmacılarla diyalog içinde yürüttükleri teorik ve teknik inşa süreci ile devleti, işçi ve işveren sendikalarının arasında, mesleki kimliklerin müzakere edilmesi ve kodlanması sürecinin üst üste binmesinin özgül tarihsel ürünü olduğunu gösterirler. Bir başka ifadeyle, toplumsal dünyayı kategorize etme süreci, temsil kavramının üç anlamının meydana çıkması ve belli tarihsel koşullar içinde birbirleriyle etkileşime girmesiyle mümkün olur. Desrosières ve Thévenot, etkileşime giren ve aynı zamanda üç farklı işleme tekabül eden bu üç temsil anlamını şöyle sıralar: (1) bilimsel ve teknik bilgiye dayalı olarak uzmanların ürettiği *istatistikî temsil*, (2) temsilcisi oldukları mesleki grupları vekâleten müzakere masasının etrafında oturan toplumsal partnerlerin icracısı oldukları *siyasal temsil* ve (3) gündelik hayat içerisindeki her bir insanın hem kendisini hem de ilişkiye girdiği diğer insanları belirli bir kimlikle özdeşleştirmek yoluyla tanınmasını mümkün kılan *bilimsel temsil* (Desrosières ve Thévenot, 1988: 34). Yazarlar, bir sosyoekonomik sınıflamanın toplumsal düzeyde benimsenmesinin ancak farklı işlemlere tekabül eden bu üç temsilin birbirine eklenmesinin sonucunda mümkün olabildiğine işaret etmektedir. İstatistikî temsil, bilimsel kriterlerden hareketle belirlenmiş sosyoekonomik kategorilere dair istatistikî teknikler dolayısıyla veri üretme edimini tanımlarken,

siyasal temsil ise bu sosyoekonomik kategoriler adına –ya da onları temsilen– siyaset alanında yürütülen mücadelelere, ileri sürülen taleplere gönderme yapar. Dış gerçekliğin –bizim örneğimizde sosyoekonomik grupların– kolektif bilinçteki imajı ise bilişsel temsil ile mümkün olur. Bu nedenle, her ne kadar istatistikî temsil teknikleri evrensel bir karakter taşısa da, siyasal temsili icra eden mesleki, sınıfsal örgütler ile bilişsel temsili mümkün kılan toplumsallık mekâna ve zamana duyarlıdır. Ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Birçok ülkede farklı sosyoekonomik sınıflama göstergesinin kullanılıyor olması ve birçok başka ülkede de kurumsallaşmış herhangi bir sosyoekonomik sınıflama göstergesinin bulunmaması hiç kuşku yok ki tarihsel ve toplumsal süreçlerin özgüllükleriyle bağlantılı açıklanabilir. Ossowski'ye referansla söyleyecek olursak, ABD'de 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana –özellikle Lloyd Warner'ın statü ve itibarı da hesaba katan dereceli sınıf şemasının ortaya çıkmasından bu yana⁴– daima dereceli sınıflandırma modelinin yürürlükte olmasını da, Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren tabiiyet ilişkilerine dayalı –ve kategorik ayrımlar üzerine bina olmuş– sınıflandırma modellerinin benimsenmesini de kuşkusuz sosyoekonomik ve siyasal tarihi etmenleri dikkate almadan açıklayabilmek mümkün değildir.

Diğer yandan, sınıflandırma sürecinin bilimsel ve teknik bir temsil faaliyetinin konusu olduğu kadar siyasal temsil faaliyetinin de konusu olduğunu söyleyerek, onun dinamik bir yapıya dayandığını ve çatışmalı bir süreci ihtiva ettiğini söylemiş oluruz. Öyle ki ister uzman, ister siyasetçi olsun, bireysel ve kolektif failler, bir mücadelenin ve müzakerenin konusu olan sınıflandırmalar alanına kendi özgün hiyerarşilerini ve özgün hiyerarşi kriterlerini empoze etmek isterler (Chauvin, 2006). Bir başka deyişle, bilimsel alandaki tahakküm kavgalarının olduğu kadar siyasal alandaki tahakküm kavgalarının da konusu olan sınıflandırma eylemi, simgesel inşa sürecinin önemli bir bileşeni olarak iş görür.

Bu kavramsal çerçeve ışığında Türkiye'de sosyoekonomik sınıflandırma ölçeği geliştirme çabalarına; istatistiksel temsil, siyasal temsil ve bilişsel temsil boyutlarını dikkate alarak ama aynı zamanda nesnel toplumsal uzamın kimi özgüllüklerini de ihmal etmeksizin daha yakından bakabiliriz.

4 W. L. Warner ve arkadaşları 1930 ve 1935 arasında New England bölgesinde yaptıkları saha araştırmasından hareketle, kişilerin ekonomik durumları kadar statü konumlarını da dikkate alarak üst sınıf-orta sınıf-alt sınıf konumlarının her birinin üst ve alt varyantlarının olduğu (örneğin üst orta sınıf ve alt orta sınıf) dereceli bir sınıflama şeması geliştirmişti (Warner, 1975). Kuzey Amerika'da dereceli sınıf şemasının ortaya çıkması ve genel kabul görmesinin kuşkusuz bölgenin kategorik hiyerarşik ayrımlara dayalı feodal geçmişinin olmamasıyla olduğu kadar, ABD'nin kurucu ideolojisinin fırsat eşitliğini temel almasıyla da ilgisinin olduğunu düşünebiliriz.

Türkiye’de Bir Türlü Sınıflandırılmayan Toplumsal Yapı

Avrupa’nın birçok ülkesinde artık toplumsal bir gerçekliğe dönüşmüş sosyoekonomik sınıflama ölçekleri kullanılıyor. İngiltere’de “National Statistics Socio-economic Classification” (NS-SEC), Fransa’da “Professions et catégories socioprofessionnelles” (PCS), İspanya’da “Clasificación nacional de ocupaciones” (CNO) gibi sınıflama göstergeleri bu çerçevede anılabilir. Bu sınıflamalarda yer alan kategoriler medyada manşet olabiliyor, parlamentoda gerçekleşen tartışmalara referans olabiliyor veya alternatif sınıflandırma önerilerinin kamuoyu önünde muhatabı haline gelebiliyor.⁵ Türkiye’de ise TÜİK’in, üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin üzerinde mutabık kalarak kullandıkları, toplumsal kategori isimleri bizzat toplumsal düzeyde benimsenmiş özgün bir sosyoekonomik sınıflama göstergesi yoktur. TÜİK yalnızca, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından geliştirilmiş olan ISCO 88 (08) (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması) isimli göstergesi kullanmaktadır. ISCO, ülkeler arasında mesleklere dair bilgilerin paylaşılmasını ve aynı zamanda ulusal düzeyde geliştirilecek yeni sınıflamalara temel oluşturmak hedefiyle geliştirilmiştir (Elias ve Birch, 1994). Ancak aynı mesleği icra eden iki kişi arasında, işyeri sahibi olmak ya da o işi ücretli olarak yapmak konusunda ayırım gözetmeyen ISCO, bir sosyoekonomik sınıflama göstergesi değil, bir mesleki sınıflama göstergesidir. Bu haliyle de Türkiye’deki sosyoekonomik eşitsizlikleri ve farklılaşmaları incelemeye izin vermez. Dahası ILO’nun hazırlamış olduğu gösterge aynen kabul edilmiş, TÜİK’in yaptığı katkı ilgili göstergenin Türkçeye tercüme edilmesinden ve birkaç adaptasyon işleminden ibaret olmuştur.

Ağırlıklı olarak pazarlama araştırmalarında kullanılan ve tüketim davranışlarına göre nüfusu sınıflandırmayı amaçlayan Sosyo-Ekonomik Statü (SES) endeksi ise Türkiye’de en fazla kurumsallaşmış sınıflama göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (ya da eski ismiyle Devlet İstatistik Enstitüsü) veya üniversitelerde toplumsal tabakalaşma alanında çalışan sosyal bilimciler tarafından değil, özellikle 1990’lardan sonra genişleyen piyasaların özellikle pazarlama, reklam ve medya sektörlerinde ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılamak üzere, piyasa araştırma şirketlerinin inisiyatifiyle geliştirilmiştir. Örneğin ilk SES göstergelerinden biri, özel televizyonların açılmasından sonra ortaya çıkan TV İzleme Ölçüm bilgilerinin oluşturulması amacıyla seçilen AGB Anadolu firmasının adına ACNielsen Zet tarafından 1995 yılında geliştirilmiştir (Suher, 2005: 88). 2000’lere kadar farklı piyasa araştırma firmaları

5 Örneğin, Mike Savage ve arkadaşlarının Goldthorpe’un perspektifinden hareketle hazırlanmış olan NS-SEC’in eleştirmek üzere Bourdieücü bir perspektif ışığında yürüttükleri Great British Class Survey (GBCS) araştırma sonuçlarından hareketle önerdikleri sınıf şemasının hem medyada hem de bilimsel kamuoyunda gördüğü görece ilgi bu bağlamda hatırlatılabilir (Savage vd., 2013).

kendi özgün SES göstergelerini kullanmış, SES göstergeleri standardizasyonu ise IAA Uluslararası Reklamcılar Derneği Türkiye Bölümü tarafından 2006'da gerçekleştirilmiş, hemen hemen tüm piyasa araştırmacılarınınca kullanılan SES 2006 hazırlanmıştır. Ancak Türkiye'nin demografik yapısının 2000'li yıllar boyunca hızla dönüştüğünü ileri süren Reklamverenler Derneği (RVD), Reklamcılar Derneği (RD) ve Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD), yeni bir revizyon sürecini başlatmış ve 2012'de SES'in yeni versiyonu kullanıma sokulmuştur.

Devletin sosyoekonomik farklılıklara dair veri toplamaya ihtiyaç duymaması ve bu boşluğun piyasa dinamiklerince doldurulması aslında sadece Türkiye'ye özgü bir durum değil. Sosyal istatistiklerin gelişmişliğinin, her bir ülkedeki devletin rolünün kapsamıyla ve söz konusu devletin istatistik araçlarını tanımlama kapasitesiyle bağlantılı bir durum olduğuna işaret eden Pinçon-Charlot ve arkadaşları, bu nedenle de devletlerin kendi ulusal sosyoekonomik gerçeklerini tasvir etme biçimlerinde de bir eşitsizlik olduğunun altını çizerek (Pinçon-Charlot, Pinçon, Ion ve Duriez, 1991). Aynı yazarlara göre, az gelişmiş ülke devletlerinin durumu ezilen sınıflarinkine benzer. Nasıl ki, sahip oldukları maddi ve kültürel araçlarının yetersizliği nedeniyle ezilen sınıflar toplumsal dünyaya ve bizzat kendi işgal ettikleri konumlara dair genellikle mütehakkim sınıflarca geliştirilen temsilleri üzerinde pek az etkide bulunabiliyorsa, geç kapitalistleşmiş devletler de maddi imkânsızlıkları ve yetişmiş personel eksiklikleri nedeniyle kendi nüfuslarının özelliklerini ve özgünlükleri yansıtabilmek üzere özerk bir bakış açısı geliştiremezler. ILO tarafından geliştirilmiş olan uluslararası göstergenin bu ülkelerde neredeyse yegâne sınıflama ölçütü olarak benimsenmesi bu durumun sonucudur (Pinçon-Charlot vd., 1991: 32). Bu açıklama çerçevesinin belli ülkelerdeki durumu yansıtmaması söz konusu olabilir elbette. Ancak Osmanlı Devleti'nden güçlü bir istatistik geleneğini devralmış, 1927 yılından itibaren düzenli olarak nüfus, sanayi ve tarım sayımları yapagelen ve diğer yandan da personel gücü, stratejik yatkınlık vb. kriterlerden hareketle dünyanın en güçlü 10 ordusu arasında kabul edilen bir silahlı kuvveti oluşturmayı bilmiş Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş bir ülke için bu saptamaların gerçek durumu yansıttığı pek söylenemez. 1950'lere kadar toplumsal yapının korporatist bir söylemle temsilinin siyasal alanda basının çıkmasının üzerinde durmak, kuşkusuz gerçekliğe daha uygun bir açıklama çerçevesi sunar.

1960'lar öncesinde Türkiye'de toplumsal yapı temsilleri

1936'da ilk İş Kanunu'nun çerçevesini izah eden dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in görüşleri bu bağlamda bilinen çok tipik bir örnektir:

“... yeni iş kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.” Ayrıca Peker daha da ileri giderek bu kanunun sınıflaşmanın önüne bir kale duvarı ördüğünü de ifade etmektedir (Aktaran Durmaz, 2008: 176).

Ne var ki, siyasal düzeyde korporatist temsillerin hâkimiyet kurabilmesi yalnızca sınıf farklarına vurgu yapan dönemin komünistlerinin fiziki ve ideolojik olarak etkisiz kılınmasıyla da açıklanamaz elbette. Türkiye’de ücretlilik ilişkisinin hâkim üretim ilişkisi biçimi olmadığı, nüfusun büyük bir kısmının kırsal alanda yaşadığı dönemlerden bahsediyoruz. 1927’de tarımda istihdam olan işgücünün oranı yüzde 81’dir, bu oran 1950’ye geldiğinde yalnızca yüzde 78’e düşebilmiştir (İçduygu vd., 1998: 218). Dolayısıyla, nüfusun çoğunluğunun kentlerde yaşamadığı, çalışanların anlamlı bir kesiminin ücretli olarak istihdam edilmediği, ücretliler arasındaki hiyerarşinin belirginleşmediği ve sosyal sorunun kendini yakıcı bir biçimde hissettirmediği ülkelerde, kapitalist devletin sosyoekonomik sınıflama göstergesini geliştirmesi yaygın rastlanan bir örnek değildir. Sosyoekonomik sınıflama göstergeleri sosyal devletlerin ihtiyaç duyduğu bir istatistiki araçtır ve Türkiye’nin anayasasına sosyal devlet mefhumunun girmesi ancak 1961 Anayasası ile mümkün olmuştur. Dolayısıyla 1961 öncesinde, korporatist toplumsal yapı temsillerinin siyasetçilerce empoze edilmesi toplumsal bir dirençle karşılaşmamıştır. Çoğunluğun köylerde geleneksel toplumsal ilişkiler içinde yaşadığı, kentlerdeki azınlığın ise ağırlıklı olarak devlet tarafından istihdam edildiği koşullarda, korporatist çerçeve kolaylıkla ülkenin toplumsal yapısının hâkim kolektif temsil formuna dönüşebilmiştir.

Aynı dönemde yürüttükleri saha araştırmalarında toplumsal tabakalaşma meselesini soruşturan Behice Boran ve Mübeccel Kıray’ın çalışmaları da korporatist tahayyülle çelişen sonuçlar üretmemiştir. Boran bu sorunsal etrafındaki ilk çalışmasını Türkiye’de değil, burslu olarak gittiği Michigan Üniversitesi’nde 1938’de tamamlayarak doktora tezi olarak savunmuştur. Daha sonra Türkiye’de yürüteceği araştırmalarının kavramsal çerçevesini oluşturan doktora araştırmasında, Alba Edwards’ın ‘sosyo-ekonomik statü grupları’ nı temel alarak Amerikan toplumundaki mesleki hareketliliği sorgulamıştır. Bu araştırmada, meslek gruplarını hem fonksiyonel birlikler hem de sınıflar olarak ele alan Boran, üretimi kontrol edenlerinin toplumsal statülerinin daima yukarıda olduğunu tespit etmiştir (Akpolat, 2008). 1941-1942 yıllarında Manisa’nın 13 köyünde yürüttüğü toplumsal yapı araştırmasında üzerinden hareket ettiği problematik Amerikan sosyolojisinin o dönemdeki hâkim problematiği olan, kurumların değişim halindeki maddi çevreye adaptasyon meseleleri olsa da köylerdeki toplumsal tabakalaşmayı oluşturan dinamikleri de in-

celemiştir. Köyün kasaba ve şehirle ilişkilerinde üstlenilen rol, yaş, cinsiyet ve etnik farklılıkların en az toprak serveti kadar belirleyici olduğuna dikkat çeken Boran, geleneksel köy düzeninin mütehakkim kategorisi olan köy ağasının da yerini zirai burjuvaya bıraktığına işaret eder. Ancak yine de tabakalaşma meselesi ve bunun doğurduğu çatışmalar tali bir başlık olarak kalmakta ve esas vurgu toplumsal değişime yapılmaktadır. Benzeri bir yaklaşım, öğrencisi Mübeccel Kıray'ın çalışmalarında da açığa çıkar. 1940'larda önce Ankara'da hazırladığı ilk doktora tezinde, sonrasında ABD'de Northwestern Üniversitesi'nde hazırladığı ikinci doktora tezinde de kurumsalcılık okulunun kurucusu olan Thorstein Veblen'in ortaya koymuş olduğu sorunsaldan hareket eden Kıray, tüketimin doğrudan ekonomik olmayan toplumsal belirleyenlerini ayırt etmeye yönelir. Kıray, tüketimin işlevlerinden birinin de tüketicinin toplumsal konumunu imlemek olduğu ve toplumsal tabakalaşma içinde dikey hareketliliğin mümkün olduğu toplumlarda gösterişçi tüketimin sınıf atlamak için önemli bir işlev üstlendiğini Ankara araştırması üzerinden gösterir. Modernleşmiş Ankara ailelerinde her tüketim ürününün gösterişçi tüketime vesile olduğunun gözlemlendiğine vurgu yapan Kıray, alt-orta sınıfa, orta sınıfa ve üst-orta sınıfa mensup ailelerde, aleni tüketim ve özel tüketim olarak bir ayırımın söz konusu olduğuna işaret eder (Kıray, 1982: 210-211). Kıray'ın toplumsal yapı temsili, Amerikan sosyolojisinde hâkim olan dereceli sınıf modeline denktir ve Baran'da görülen eşitsizliklere ve tahakküme bağlı çatışma dinamikleri fazla dikkate alınmaz. Toplumsal hareketlilik (akışkanlık) ve toplumsal değişim temalarını önde tutmaları, sosyologların Türkiye'yi, mesleki ve sosyo-ekonomik kristalizasyonun istikrarın belirlediği bir toplumsal yapıya sahip olmayan, bir geçiş toplumu olarak görmeleriyle kuşkusuz ilgilidir.

Ankara'da durum böyleyken, Alman sosyoekonomi ekolünün etkisi altında muhafazakar dünya görüşü ile sosyal liberal bakış açısını harmanlamak suretiyle gelişen İstanbul Üniversitesi menşeli sosyologlarda ise toplumsal sınıfların oluşmamış olduğuna işaret edilir ve bu durum bir handicap olarak kaydedilir. Bu bahiste tipik bir örnek olması nedeniyle, Amiran Kurtkan'ın 1960 tarihli "Türkiye'de İktisadi Sınıflar" başlıklı makalesine kısaca göz atmak fikir verici olabilir (Kurtkan, 1960). Kurtkan makalesinde Fındıkoğlu'nun Sosyalizm başlıkla çalışmasında yer verdiği toplumsal sınıf tanımını esas alır. Buna göre toplumsal sınıf, "...aşağı yukarı aynı iktisadi kudrete sahip olan (yani millî gelirden müsavi hisse alan), hayat üslupları birbirine uygun, kültür ve terbiyeleri aynı ve iktisadî menfaatleri müşterek olan ve bütün bu hususlarda aynı durumda olmanın şuuruna sahip bulunan fertlerin" oluşturduğu gruptur. Sınıflı bir toplumsal yapının kararlı üst-orta-alt tabakalara sahip olması gerektiğine işaret eden Kurtkan, her bir tabakayı ayrı ayrı inceleyerek, iktisadi kudreti denk olanların aynı hayat üslubuna sahip olmadıklarını, kültür ve

terbiyeleri birbirine benzeyenlerin ise iktisadi menfaatlerinin müşterek olmadığını çeşitli örnekler üzerinden açıklar. Dahası orta tabakanın küçük bir bölümünün yukarı doğru, daha büyük bir bölümünün aşağı doğru hareketlilik içinde olduğuna işaret eder. Böylece Türkiye'nin halen sınıfsız bir memleket olduğu sonucuna varır. Ancak bu sosyoloğa göre iyi bir durum değildir zira örneğin böylesine “oturmamış bir kütle” görünümü veren bir toplumda iktisat politikaları geliştirirken farklı gelir düzeyinden insanların nasıl davranacağını öngörebilmek mümkün olmadığı gibi devletin sosyal politika araçlarını da geliştirmesi mümkün değildir.

1960'lara gelene kadar Ankara'daki sosyologlarla İstanbul'daki sosyologlar Türkiye'de sınıf yapısının oturmamış olduğu konusunda hemfikirdirler. Sınıfsal hareketliliğin (akışkanlığın) çok hızlı olması her iki sosyolog grubunu da dereceli sınıflandırma modellerini kullanmaya iter. Bu anlamda, ülkenin geleceğinin daha iyi olması için politik tasarrufları zıt da olsa, her iki eğilimin de, Türkiye'deki toplumsal yapıyı, zihinlerinde canlandırdıkları –ve Batı'da olduğuna inandıkları– idealize edilmiş bir sınıflı toplumsal yapıdan mesafesi oranında ya geçiş halindeki bir toplum ya da sınıfsız toplum olarak değerlendirdiklerini ve o biçimde temsile kavuşturduklarını söyleyebiliriz.

1960'tan 1980'lere işçi sınıfı ve temsili

1961 Anayasası, Türkiye Devletinin “sosyal devlet” ilkesini benimsediğini ilk kez ifade eder ve ekonomik ve sosyal haklara dair birçok madde içerir. 46. Maddesi sendika kurmanın ve sendikaya üye olmanın anayasal güvence altına alındığını belirtir ve aynı zamanda grev ve toplu sözleşme imzalamaya haklarını ilk kez tanıır. Anayasası takiben 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yasallaşması Türkiye'de endüstri ilişkilerinde yeni bir evreye geçildiğine işaret eder. 1946'dan itibaren kurulmaya başlayan işçi sendikaları grevli, toplu iş sözleşmeli sendikal faaliyetlerini yasal bir çerçeve içinde yürütme imkânına böylece sahip olurlar. Bu anlamda devlet, Türkiye'nin toplumsal yapısını ilk kez sınıflı bir yapı olarak tanıır ve temsil eder. 1960'da toplumun en azından yüzde 26'sı kentlerde yaşamaya başlamıştır ve bu oran 10 yıl içinde yüzde 36'ya çıkacaktır. Diğer yandan da, ücretlilerin aktif nüfus içindeki payı ilk kez yüzde 18,76'ya yükselecek ve yine bu dönemde köylü-işçi tipi yerini sürekliliğe dayanan modern işçiye bırakacaktır (Makal, 2007). Bu dönem aynı zamanda, sınıfların ve sosyo-mesleki grupların siyasal düzeyde temsil edilmeye başladığı da bir dönem olarak kaydedilebilir. Zira Türkiye'nin belli başlı işçi ve işveren sendikal konfederasyonları ile meslek odaları, 1950 ile 1970 arasında geçen süre içinde kurulur. Ancak daha da önemli bir gelişme Türkiye İşçi Partisi'nin

kurulmasıdır (1961). 1965 seçimlerinde 15 milletvekilini parlamentoya göndermesiyle birlikte, Türkiye'nin toplumsal yapısını sınıf terimlerine dayanarak resmeden bir parti ilk kez TBMM'de temsil şansı bulacaktır. Yine 1965'de DİSK'in kurulması ve 1966'da patlak veren Paşabahçe Grevi'nin ardından Türk-İş üyesi dört sendikanın DİSK'e katılması gibi gelişmeler, işçi sınıfının siyasal düzlemdeki temsilini hiçbir zaman olmadığı kadar güçlü hale getirmiştir. Hatta öyle ki, TİP ve DİSK üzerinden elde ettiği temsiliyet düzeyi, işçi sınıfının aktif nüfus içindeki oranını kat be kat aştığından, 1980'lere kadar sınıfsal eşitsizlikler konusu uzmanlar ve araştırmacılar nezdinde adeta siyasal kimlik alametine dönüşmüştür.

Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması (1960) ve İstatistik Umum Müdürlüğü'nün yeniden yapılandırılarak Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü olarak faaliyete geçmesi, kuşkusuz nicel veri toplayan, gösterge geliştiren istatistikçilerle, nicel verilerle çalışan sosyal bilimcilerin daha etkin hale gelmesini beraberinde getirmiştir. Ancak 1980'lere kadar istatistikçiler cephesinde kalkınma meselelerinin, sınıfsal eşitsizlik meselelerinden çok daha ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı durum üniversitelerdeki sosyal bilimciler için de geçerlidir. Bu bahiste araştırmalarının merkezine kalkınma ve az gelişmişlik meselelerini koyan Cavit Orhan Tütengil hatırlanabilir (Tütengil, 1963; 1970). Diğer yandan, Fındıkoğlu'nun Kurtkan'la birlikte diğer asistanı olan ve ülkücü görüşleriyle tanınan Mehmet Eröz de, her ne kadar toplumsal sınıfları ve tabakalaşmayı, toplumsal gelişmenin kaçınılmaz sonucu ortaya çıkan ve toplumsal bütünleşmede işlevi olan bir olgu olarak görmüşse de, çalışmalarının odağında sosyalist ve liberal ekonomi modellerinin eleştirisi ve milliyetçi-karma kalkınma modeli bulunmuştur (Eröz, 1973).

Türkiye'de gelişmiş Batı'da olduğu biçimiyle sınıf temelli tabakaların olmadığı biçimdeki temsile dair en bütünlüklü açıklama çerçevesi ise Şerif Mardin tarafından yine aynı yıllarda geliştirilmiştir (1973). 1980 sonrasında, Metin Heper'in (1985), Çağlar Keyder'in (1995) ve belli bir ölçüde de Ayşe Buğra'nın (1994) sınıf meselesine dair çalışmalarına da esin kaynağı olan Mardin'in yaklaşımı, iyi bilindiği üzere Türkiye'nin toplumsal yapısı ile Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı arasında kurumsal bakımdan bir süreklilik ilişkisi olduğunu varsayar. Buna göre, Osmanlı'dan devralınan patrimonyal bürokratik yönetim tarzının bir sonucu olan ve merkez/çevre ikiliği üzerinden tanımlanabilecek yönetici sınıf (devlet bürokrasisi) / yönetilen sınıf (tüccar/esnaf ve köylüler) ayrımı modern Türkiye devletine de devrolmuştur. Bu perspektife dayandırılan bir toplumsal yapı temsiline; ana çelişkinin merkez ile çevre ya da devlet ile sivil toplum arasında cereyan ettiği varsayıldığından,

kapitalist üretim tarzına özgü sınıfsal çelişkiler ikincil görülmüştür. Dolayısıyla tahakküm ilişkilerini devlet-merkezli kurgulayan bu akım mensupları da, tıpkı kalkınmacı sosyal bilimciler gibi, sosyoekonomik eşitsizlikleri ve tahakküm ilişkilerini eksen alarak bir toplumsal yapı temsili geliştirmeye mesafeli durmuşlardır.

Aynı dönemde işçi sınıfını araştırma sorunsalının merkezine koyan sosyal bilimcilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez ve bu sosyal bilimcilerden biri de Oya Baydar'dır. Daha çok bir sosyal tarih araştırması olarak hazırladığı *Türkiye'de İşçi Sınıfı –Doğuşu-Yapısı* başlıklı doktora tezinde (Sencer [Baydar], 1969), Türkiye'de işçi örgütlerinin doğuşunu ve gelişimini birincil kaynaklara dayanarak inceleyen Baydar'ın bu araştırmasının, işçi sınıfı tarihi hakkında o güne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olduğu genellikle kabul görür (bkz. Çetinkaya, 2014; Koç, 2000). Çalışmasının önemi, kuşkusuz, o güne dek, Türkiye'de işçi sınıfının olmadığı, sosyoekonomik ayrımlara dayanan sınıflı yapının oluşmadığı, sınıfsal farklılıkların kararlılık göstermediği biçimindeki –ve kendini solda konumlandıran birçok siyasetçi tarafından da kabul gören– hâkim toplumsal yapı temsiline çomak sokmasından ileri geliyordu. Nasıl ki, TİP'in parlamentodaki etkinliği ile DİSK'in yükselen eylemliliği ve bu eylemlerin kamuoyundaki yankıları işçi sınıfının siyasal temsilini kuvvetlendiriyorsa ve tüm bu gelişmeler Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkındaki yerleşik bilişsel temsil formlarında bir dönüşüme yol açıyorsa, Oya Baydar'ın tezi de Türkiye'nin toplumsal yapısının bilimsel temsili üzerinde benzeri bir etki doğurmuştu. Tezin, ağırlıklı muhafazakâr ve milliyetçi dünya görüşüne sahip profesörlerin üyesi olduğu İstanbul Üniversitesi Profesörler Kurulu tarafından defalarca reddedilmesi bu etkinin bir sonucu olarak görülmelidir. Yine aynı yıllarda gelir eşitsizlikleri ve toplumsal yapı üzerine çalışmalar yapan ve özellikle bölüşüm eşitsizlikleri bahsinde literatüre en büyük katkıyı yapmış isim ise hiç kuşku yok ki Marksist iktisatçı Korkut Boratav olmuştur. 1969'dan itibaren üretimde bulunduğu bu alanda, Boratav'ın özellikle sınıflandırma konusunda en önemli katkılarını 1980 sonrasında yaptığını düşündüğümüzden şimdilik adını anmakla yetinelim.

Özetle, 1960-80 arası döneme; sınıfların ve sosyo-mesleki kategorilerin temsili için siyasal alanda verilen mücadelelerin damgasını vurduğunu söylesek, yanlış yapmış olmayız. Öyle ki, toplumsal yapının temsili bahsinde ortaya çıkan siyasal ayrışma, hem sosyoekonomik kategorilerin istatistiksel temsili konusunda adım atılamamasını, hem de Oya Baydar örneğinde görüldüğü gibi bilimsel alana yönelik siyasal müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Bu ayrışmada işçi sınıfının ve kentli ücretlilerin temsilini savunan siyasi öznelerin etkinliğinin daha zayıf kalmasının, kolektif algıdaki sonucu

ise iki türlü olmuştur. Türkiye'nin demografik yapısının ağırlıklı bölmesini oluşturan kırsal nüfus ile kentsel nüfus içinde halen ağırlığını koruyan geleneksel esnaf ve zanaatkâr kesimler, kendi varlıklarını ikincilleştiren toplumun sınıflı olarak temsil edilmesi çabasını –ki bu temsil aynı zamanda, kişileri, kent/kır ve modern/geleneksel ikilikleri içinde de konumlandırma çabasını içerir– kendi anlamlar dünyasına ait hissetmemiş ve çoğunlukla “bölücülük” / “hainlik” olarak değerlendirmiştir. Kentli sanayici ve tüccar kesimlerde ise Türkiye'nin toplumsal yapısının sınıflı olarak temsil etme yaklaşımının, “patrimonyal devlet geleneğini ve bürokratik tahakkümü” göz ardı ettiği fikri ağır basar. Zaten, 1970'lerden bu yana hem sağ siyasetin temsiliyetini kazanan ve hem de sağcı siyaseti siyasal alanın hegemonik gücü haline getiren faillerin (liderler ve/ve de partiler) başarılarını, sınıfsal temsile karşı olmak noktasında ortaklaşan bu iki algıyı birbirine eklemelemedeki becerilerine borçlu oldukları pekâlâ söylenebilir.

Günümüz Türkiye'sinde Sınıflandırma Savaşları

1980'lerde sonra Türkiye'de ücretli istihdamın yaygınlaşmasının demografik koşulları ancak oluşabilmiştir. Nüfusun kentlerde ilk kez bu dönemden sonra yoğunlaşmaya başlaması bu koşullardan ilkinin sağları. Öyle ki, ülkede 1980'de yüzde 43,7 olan kentsel nüfusun oranı 1985'te 10 puan yükselmek suretiyle ilk kez kırsal nüfustan fazla hale gelerek yüzde 53 olmuş ve bu oran 1990'da yüzde 59'a, 2000'de yüzde 64,9'a yükselmiştir. Günümüzde Türkiye'de her dört kişiden üçü kentlerde yaşar hale gelmiştir. 2000'de nüfusun yüzde 38,70'ini oluşturan ücretli istihdamın aktif nüfus içindeki oranı da, dramatik bir artışla 2005'te yüzde 57'ye ulaşmış, 2012'de yüzde 62,9 olarak gerçekleşmiştir (Özatalay, 2014: 145). Bu dönüşüm, bir yandan kırsal nüfusun ve geleneksel işlerin çözülmesinin koşulladığı bir proleterleşme süreci olarak yaşanırken, diğer yandan da ücretliler arasındaki ayrımları keskinleştiren bir kutuplaşma süreci olarak yaşanmaktadır (Kaya, 2008).

Türkiye'de işgücü piyasası hakkında istatistiksel veri üretmek üzere ilk anket 1955'te gerçekleştirilmiş ve 1966-1987 arasında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından çeşitli anketler yürütülmüşse de, bunların, süreklilik gösteren ve birbirleriyle karşılaştırılabilir nitelikte veri serileri sunduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. İlk kez, 1988'den sonra uluslararası verilerle kıyaslanabilir nitelikte istatistiksel verileri üretmek amacıyla Hanehalkı İşgücü Anketi, her yıl iki kez olmak üzere Türkiye'de uygulanmaya başlanmıştır. Bu kuşkusuz yukarıda kimi yönlerine işaret ettiğimiz ülkenin toplumsal yapı düzeyinde geçirdiği dönüşümle ilgilidir. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından

geliştirilmiş olan ISCO (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması) isimli göstergenin Türkiye’de ilk kez kullanılması da bu dönemde söz konusu olur. Her ne kadar sosyoekonomik eşitsizlikleri yansıtmak üzere tasarlanmamış olsa da ISCO’nun kullanılmasıyla, ülkenin aktif nüfusu hiyerarşik bir sınıflama göstergesi aracılığıyla ilk kez bu dönemde temsil edilmeye başlanmıştır.

Makalenin başında da işaret etmiş olduğumuz gibi SES (Sosyo-ekonomik Statü) göstergesi de yine 1990’ların başından itibaren piyasa araştırma şirketlerinin girişimleriyle geliştirilmeye başlanmış ve bu gösterge 2000’lerden sonra önce standartlaştırılmış, 2012’de ise nüfusun 2000’ler sonrasında yaşadığı hızlı dönüşüme ayak uydurmak amacıyla revize edilmiştir.

Sosyal bilimler alanında Türkiye’nin toplumsal yapısını temsil etmek üzere geliştirilmiş en kapsamlı sınıf şemalarının altında bulunan imzanın Korkut Boratav’a ait olduğunu söylersek, sanırız, mübalağa yapmış olmayız. Önce az-gelişmiş ülkelere özgü sosyoekonomik sınıflandırmanın kuramsal temellerini Marksist sosyal bilimcilerce benimsenen “sömürü ilişkileri”nden hareket ederek –ama aynı zamanda tabakalaşmada etkili olan yeniden bölüşüm ilişkilerini de analize dâhil ederek– bir sınıf şeması oluşturan Boratav (1991), ardından da hem İstanbul’da hem de Anadolu’nun belli kentlerinde yürüttüğü saha araştırmasından elde ettiği bulgular ışığında, hem kuramsal yaklaşımının ampirik veri ile uygunluğunu gözden geçirmiş, hem de anket bulguları üzerinde oluşturulan sınıflar/gruplardan hareketle Türkiye’deki sınıf profillerini ayırtmayı denemiştir (Boratav, 1995). Sosyal bilimler alanında bir sosyo-ekonomik sınıflama göstergesi oluşturmaya dönük ikinci girişim ise Sibel Kalaycıoğlu, Kezban Çelik, Ümit Çelen ve Sinan Türkyılmaz tarafından Ankara örneğinden hareketle yürütülen araştırma projesidir (Kalaycıoğlu, Çelik, Çelen ve Türkyılmaz, 2010). Son olarak da, Lütfi Sunar’ın yürütücülüğünde henüz tamamlanmamış olan ancak kavramsal çerçevesinin ve ilk bulgularının kamuoyuyla paylaşıldığı “Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi”ni (Sunar, 2014) bu bahiste sayabiliriz.

Görüldüğü üzere hem istatistikçiler, hem sosyal bilimciler, hem de piyasa araştırmacıları nezdinde ulusal bir sınıflama ölçeği geliştirmek konusunda ilk kez bu dönemde bir çaba gözlemlenmektedir. Öncelikle bu çabalara karşılaştırmalı olarak göz atacak ve sınıflamalarda göze çarpan ayrışmalara ve açıkça ifade edilmiş ya da örtük bir biçimde bulunan anlaşmazlıklara dikkat çekeceğiz. Ardından da toplumsal yapının bilimsel ve teknik araçlarla temsili anlamına gelen gösterge (endeks) geliştirme girişimlerinin, siyasal ve bilişsel temsil formlarıyla ilişkisine değineceğiz.

Korkut Boratav'da sömürü ilişkilerine dayalı toplumsal yapı temsili

Eğer Ossowski'nin tasnifinden hareketle söyleyecek olursak, Korkut Boratav'ın sosyoekonomik sınıflandırma modeli, Türkiye'nin toplumsal yapısının tabiiyet (bağımlılık) ilişkilerine dayalı ve kategorik ayrımlar üzerine inşa olmuş temsiline dayanır. *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (1991) başlıklı kitabında kapitalist toplumda, hakim tabiiyet ilişkisinin sömürü ilişkisi olduğu saptamasından hareket eden Boratav, toplumdaki artı-ürüne el koyma mekanizmalarını tespit etmekle işe başlamak gerektiğine işaret eder. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu mekanizmaların, gelişmiş kapitalist ülkelerden daha çeşitli olduğunun altını çizen Marksist iktisatçı, bu bahiste üç mekanizma ve altı temel konum saptar: (1) Kapitalist üretim ilişkisi (burjuvazi/işçi sınıfı), (2) Basit meta üretimi (tüccar/köylü), (3) Yarı-feodal üretim ilişkisi (toprak ağası/ ortacı-kiracı köylü) (Boratav, 1991: 29). Ancak bu noktadan sonra toplumsal sınıflar ile toplumsal tabakalar arasında ayırım yapmanın gerekli olduğunu öne süren Boratav, bu aşamada el konulan artığın yeniden paylaşılması/bölüşülmesindeki farklılıklara bağlı olarak tabakaların oluştuğunu belirtmektedir. *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*'nde ise tabakaların oluşumunu şöyle açıklar: “Artı ürünün yeniden paylaşım süreçleri, belli sınıfların alt gruplarını oluşturur. Temel sınıfların veya onların alt gruplarının arasında veya çevresinde yer alan (ve her toplumsal kuruluş içinde değişebilen) ara tabakalar ise, varlıklarını kapitalist bir toplumda piyasa mekanizması veya devlet aracılığıyla gerçekleştiren artık aktarımıyla sürdürülebilirler” (Boratav, 1995: 3).

İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri'nin dayandığı saha araştırmasının verileri üzerinden “hane reisleri”ni sınıflandırırken, tespit ettiği sınıf konularından anlaşıldığına göre, şu soruların yanıtlarını takip eder: (1) çalışıyor mu? (2) eğer çalışmıyorsa, emekli mi, yoksa işsiz mi? (*Emekli ve İşsiz kategorileri*) (3) eğer çalışıyorsa, ücretli olarak mı çalışıyor, yoksa kendi işyerinin sahibi mi? (4) eğer işyerinin sahibi ise yanında sürekli işçi istihdam ediyor mu, yoksa kendi hesabına mı çalışıyor? (*Esnaf/Marjinaler*), (5) eğer işyeri sahibiyse ve işçi istihdam ediyorsa sayıları ikiden fazla mı? (*Küçük burjuvazi/işveren ve Orta büyük burjuvazi/işveren*) (6) eğer ücretliyse mesleği ne ve tam olarak ne iş yapıyor? (*Yüksek nitelikli ücretli, Beyaz yakalı ücretli, nitelsiz hizmet işçisi, mavi yakalı işçi*) Aslında kestirebildiğimiz kadarıyla Boratav'ın soru seti, kişinin otorite ve denetim ilişkileri içindeki konumu değişkenini dışarıda bırakmasaymış, kentli kesimlerin sınıfsal pozisyonunun tespitinde Erik Olin Wright'ın sınıf şemasını da, John Goldthorpe'un sınıf şemasını da oluşturmaya izin verecek verileri sağlamaya müsait gibi durmaktadır. Diğer yandan, Boratav'ın Wright'dan da Goldthorpe'tan da esas ayrıldığı nokta, yarı

feodal üretim ilişkilerini de varsayarak kırsal alana yönelik geliştirdiği sorular ve oluşturduğu altılı sınıflamadır. Buna göre (1) Kapitalist Çiftçi, (2) Zengin Çiftçi, (3) Zengin Köylü, (4) Orta Köylü, (5) Küçük Köylü, (6) Yoksul Köylü, (7) Tarım İşçisi, (8) Rantiye. Burada ilk üç grup, sahibi oldukları işlenen arazinin büyüklüğü bakımından nicel farklar esas alınarak oluşturulmuştur. Diğer gruplar, toprak mülkiyetine sahip olmak, işçi çalıştırmak, traktör sahibi olmak, vb. ölçütler üzerinden sınıflandırılmıştır.

1991 yerel seçimleri öncesinde yürütülmüş olan saha araştırmasının soru kağıdında kişilerin siyasal eğilimlerini ve oy verme tutumlarını öğrenmeye dönük sorular da sorulmuş olduğundan, Boratav kişilerin sınıf pozisyonu ile siyasal davranışı arasındaki ilişkiyi de soruşturmuştur. Burada özellikle kentli işçi sınıfının işçi ailelerinden gelen kesiminin Demokratik Sol Parti'ye (DSP), kırsal kesim kökenli kesiminin ise ağırlıklı olarak Refah Partisi'ne (RP) dönük somut desteğini tespit eden Boratav, burada oluşan bloğu neoliberal politikalara karşı oluşmuş "sosyal muhalefet bloğu" olarak nitelemiştir. Yüksek nitelikli ücretlilerde ise belirgin bir Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) desteği tespit eden Boratav, oluşturduğu sınıflama sayesinde, sınıfsal konumun siyasal davranış üzerindeki belirgin etkisine işaret etmiştir. 1990 ve 1995 Dünya Değerler Araştırması verileri üzerinden Boratav'ın sınıf şemasını sınavan Ahmet Salih Aktaş da sol ve sağ görüşlerin sosyoekonomik gruplar arasındaki dağılımı incelendiğinde, Boratav'ın sınıflandırma modelinin, siyasal tutum üzerindeki sınıfsallık etkisini görmeye izin verdiğine işaret eder (Aktaş, 2006).

Ancak işlerliği konusundaki olumlu bulgulara karşın, söz konusu şemanın, dönemin siyasetçilerinin, sendikacılarının veya meslek odalarının mücadele ya da müzakere süreçlerinin referans noktasına dönüştüğünü ve/veya kolektif bilişsel temsil düzeyinde bir karşılığının oluştuğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Dahası şema, 1990'lar boyunca, kültüre dönüş eğiliminin giderek baskın hale geldiği sosyal bilim alanında da beklenen ilgiyi görmemiştir. Durkheim'in tasnifi ile söyleyecek olursak, Boratav'ın toplumsal yapı temsili, bireysel temsil olarak kalmış toplumsal temsile dönüşmemiştir.

Aslında, tabiiyet ilişkilerine dayalı toplumsal yapı temsillerinin ortak özelliği söz konusu sosyoekonomik tabiiyet ilişkilerinin doğurduğu çelişkileri ve çatışmaları betimlemeyi hedeflemesidir. Bu tarz temsilleri hazırlayanlar, genellikle tabiiyet/sömürü ilişkilerini ortadan kaldırmayı, ya da bu ilişkilerin toplumsal sonuçlarını tırpanlamayı hedeflemek noktasında ortaklaşırlar. 12 Eylül sonrasında işçi hareketinin yeniden kendine alan açtığı 89 Bahar Eylemleri'nin hemen sonrasında 1991 Zonguldak Büyük Madenci Yürüyüşü'nün damgasını vurduğu bir konjonktürde Boratav tarafından geliştirilmiş ve sınıflandırılmış olan bu sınıf şeması –şemanın yaratıcısının dünya görüşüyle tezat

biçimde– işçi sınıfı içindeki “sağcı” ve muhafazakâr eğilimleri ve bu eğilimlerin belli bir sermaye kesiminin yönelimleriyle nasıl kesiştiğini isabetle gözler önüne sermiştir. Ancak Boratav’ın işaret ettiği sağcı-muhafazakar siyasetin kentli proletaryanın desteğini de alarak yükselişinin konumuzla ilgili sonucu; toplumsal yapı temsil edilirken; kültürel yönelimlerin de temelinde bulunan tabiiyet ilişkilerinin/sömürü ilişkilerinin giderek analizin dışında bırakılması ve sosyoekonomik eşitsizliklerin kültürel farkların belirlenimi altındaki fırsat eşitsizliklerine dayandırma eğiliminin güç kazanması olmuştur.

Fırsat eşitsizlikleri söyleminin ve dereceli sınıflandırma perspektifinin yükselişi

François Dubet, *Konumlar ve Fırsatlar (Les places et les chances)* başlıklı çalışmasında (Dubet, 2010), kapitalist toplumlarda toplumsal adaleti düşünmenin birbiriyle rekabet halindeki iki hakim tarzının olduğuna işaret eder. “Konumlar eşitliği” fikrine dayanan birinci tarz, toplumsal yapı içindeki farklı konumlar arasındaki eşitsizliklere odaklanır ve bunlar arasındaki eşitsizlikleri en azından azaltmayı öngörür. Yani örneğin bir işçi çocuğunun gelecekte üst düzey yönetici olabilme fırsatına sahip olabilmesi için ne tür politikaların izlenmesi gerektiği, bu bakış açısının gündeminde yer almaz. Konumların eşitliği perspektifi, işçi ile yönetici arasındaki gelir eşitsizliklerini veya yaşam koşulları arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı savunur. Aynı biçimde kadın işçilerin de en az erkek işçiler kadar ücret almasını ve kadın ve erkek işçilerin aldıkları ücretlerin ve sahip oldukları yaşam koşullarının, diğer toplumsal kategorilerinkinden çok düşük ya da çok yüksek olmamasını daha adaletli bir toplumsal yapı için elzem görür. 19. yüzyılda Avrupa işçi hareketinin yükselişiyle birlikte gelişen bu yaklaşım sosyal devletin işleyiş mantığına da dayanak oluşturmuştur.

Dubet’ye göre toplumsal adaleti düşünmenin bir diğer tarzı “fırsatlar eşitliği” perspektifini esas alır. Bu bakış açısında toplumsal yapıdaki eşitsizlikler verili kabul edilir ve meritokratik ilkenin işletilmesi yoluyla tüm konumların herkes için ulaşılabilir olmasını sağlamayı öngörür. Yukarıdaki örnekten hareket edecek olursak, fırsatlar eşitliği perspektifi, bir işçi çocuğunun en az bir yönetici çocuğu kadar yönetici olma şansına sahip olmasının olanaklarını yaratmayı hedefler. Bu çerçevede, etnik aidiyet, kültürel kimlik, toplumsal cinsiyet kimliği, engellilik vb. nedenlerden dolayı ayrımcılığa uğrayan gruplar fırsat eşitliği perspektifinin odağında bulunur. Bu toplumun ve toplumsal yapının temsilinde köklü bir değişim anlamına gelir.

Bir yandan sınıflar arası geçişkenliğe izin veren bir bakış açısı, bu perspektifin toplum tahayyülünün merkezinde yer alır. Diğer yandan da, ayrımcılıkla

mücadele eden dernekler ve örgütlerin ön plana çıkmasının da sonucunda giderek tahkim olan, kaynağını kültürel eşitsizliklerden alan gruplar arası bir hiyerarşi temsili olarak ifadesini bulur.

Nasıl ki, talep yönelimli Keynesçilik –ve onun geç kapitalistleşmiş ülkelere özgü ithal ikameci versiyonu- kapitalizmin toplumsal yapısının, tabiiyet ilişkilerine dayalı kategorik konum farkları üzerinden temsilinin öne çıkmasını mümkün kılmışsa, neoliberal dönüşüm sürecinin koşulladığı toplumsallık da, tersinden, fırsatlar eşitliği ilkesinin güç kazanmasını ve sınıflar arası geçişkenliği esas alan dereceli toplumsal yapı temsillerinin etkin hale gelmesinin maddi koşullarını sağlamıştır. “Sosyoekonomik Statü (SES)” göstergelerinin “Toplumsal Sınıf” göstergelerine oranla daha fazla rağbet görmeye başlaması da kuşkusuz bu durumla alakalıdır.

Piyasa odaklı SES geliştirme girişimleri

Türkiye’de de 1990’lardan sonra başlayan ve günümüzde de devam eden SES göstergesi geliştirme çabaları bu bağlam içinde düşünülmelidir. Bu bahiste, araştırmacı Sezgin Tüzün tarafından geliştirilen “Veri Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi”nin (VERİ S.E.S.i.) temsil mantığını inceleyerek başlamak fikir verici olacaktır. Tüzün, VERİ S.E.S.i.’nin Weberci toplumsal tabakalaşma anlayışıyla Marksist değişim yaklaşımlarından etkilenen bir model arayışını yansıttığını ileri sürmektedir (Tüzün, 1996; 2000). Marksist değişim yaklaşımı derken ne kastedildiği pek belli olmasa da çoğu sosyoekonomik statü göstergesi gibi VERİ S.E.S.i.’nin sosyoekonomik kategorileri de Weberci sınıf kavramından, yani “piyasa konumu / piyasada sahip olunan şans” kavramından hareketle inşa edilmiştir. Hem işgücü piyasasındaki hem de mal ve hizmetler piyasasındaki avantajlarından ve dezavantajlarından hareketle statü konumları ayırt edilmeye çalışılmaktadır. Bu işlem dört değişkenden hareketle yapılmaya çalışılmaktadır: (1) Tüm hane bireylerinin çalışma biçimi ve konumu, (2) Hane üyelerinin ortalama eğitim düzeyi, (3) Ev sahipliği ve yaşanılan mekânın toplumsal değeri, (4) Hanede sahip olunan eşya ve araçlar (Tüzün, 2000: 372). Çalışma biçimi ve konumu bahsinde, endekste 4 ana grup (işverenler, kendi hesabına çalışanlar, ücretli çalışanlar, çiftçiler) ve 12 çalışma biçimi ve konumu ortaya çıkmaktadır. İşverenler, 6 veya daha fazla ücretli çalıştıranlar ile 5 kişiden az ücretli çalıştıranlar olarak ikiye ayrılırken, kendi hesabına çalışanlar da diploma gerektiren profesyonel meslek sahipleri (avukat, hekim, vb.) ile alaylı zanaatkârlar olarak ikiye ayrılmıştır. Ücretliler ise, üst düzey yöneticiler (5 kişiden fazla kişiyi yönetenler), yöneticiler (5 kişiden az kişiyi yönetenler), memurlar (kafa emeği ile çalışanlar) ve işçiler (kol emeği ile çalışanlar) olarak dörde ayrılır. Çiftçiler de iki kişiden fazla işçi istihdam edenler ve etmeyenler

olarak iki gruba ayrılır. Bu 10 çalışma konumuna, emekliler konumu ile işsiz ve ev kadınları konumu da eklenerek 12 farklı konuma ulaşılır. Her bir konuma verilmiş ayrı bir puan vardır. Benzeri bir biçimde hanedeki bireylerin eğitim düzeyleri, hanenin sahip olduğu araçlar (otomobil, bilgisayar, müzik seti, vb.) gibi, yaşanan bölge ve ev sahipliği de –Maliye Bakanlığı’nca belirlenmiş “arsa metrekare fiyatları” listesinden hareketle– puanlandırılır. Tüm bu puanlama sonucunda beşli (A, B, C1, C2, D) bir sınıflamaya ulaşılır. Görüldüğü üzere özellikle hanedeki eğitim düzeyi artırılarak –ve bağlantılı olarak çalışma konumları yükseltilerek– bir üst sınıfa geçebilme ihtimalini varsayan dereceli bir toplumsal yapı temsili söz konusudur.

Bütün sosyoekonomik statü göstergelerinin üzerinde durduğu temel konulardan birisi araştırmanın biriminin ne olacağıdır. VERİ S.E.S.i’nin birimi olarak “hane” kabul edilmiştir ve hanede bulunan 15 yaş üzeri herkesin çalışma konumları ve eğitim düzeyleri hanenin skorun hesaplanmasına dâhil edilmektedir. Ancak tüm SES göstergelerinde aynı perspektif benimsenmemektedir. Örneğin ACNielsen Zet’in geliştirdiği SES endeksinde Hane dendiğinde hane reisi ile eşi esas alınmakta; statü kırılımını belirleyen en temel iki özellik olan hanenin eğitim durumu ve hanenin meslek durumu hesaplanırken ise hem haneyi oluşturan eşlerin anne ve babalarının da eğitim ve meslek durumları hesaba katılmaktaydı. Diğer yandan, hanenin gelir durumu statü grubunun belirlenmesinde doğrudan belirleyici bir etmen olarak görülmemekteydi. Tüm bunlar şuna işaret etmektedir: 2000’lere gelene kadar dereceli sınıflama şemalarında, meritokratik prensipler temel belirleyici olmaya devam etmektedir ve sadece hanede yaşayanların eğitim durumları onların statü konumlarını belirlemeye yeterli değildir. Hanede hâlihazırda yaşama koşulu aranmaksızın anne ve babalarının eğitim durumları da dikkate alınmaktadır.

Önceki bölümlerde ele almış olduğumuz “teori etkisi” ve simgesel inşa kavramları ışığında değerlendirecek olursak, medyada ve piyasa araştırmalarında en fazla anılan ve bu anlamda bilişsel düzeyde de en fazla temsiliyete sahip olan SES göstergelerinin 2000’e gelene kadar, meritokratik prensibe dayalı toplumsal hiyerarşinin simgesel inşaatının bir parçası olduğuna işaret edebiliriz. Toplumsal eşitsizliklerin eğitim düzeyi eşitsizliklerine dayandırılarak meşrulaştırılması eğiliminden 2002’de AKP’nin iktidara gelmesinden sonra vazgeçilmiştir. Kuşkusuz AKP’nin iktidara gelmesi sürecinin, neoliberal küresel kapitalizmin yeni işbölümüne Türkiye’nin eklenmesi sırasında imkân bulan sermaye birikiminin “Anadolu mekânına saçılması” (Ercan, 2008) ve yine aynı dönemde kırsal nüfusun daha önce gözlemlenmemiş olan bir hızla kentlere göç etmesiyle birlikte yaşanan proleterleşme dinamikleriyle bağlantılı olduğu göz ardı edilmemelidir. AKP, ortak paydaları Keynesçi/İthal İkameci

dönemin kaybedenleri olmak olan, farklı sınıf konumlarını işgal eden farklı kesimlerin, toplumsal hiyerarşide yukarı tırmanmak üzere aşağı yukarı eşzamanlı olarak başlattıkları hareketin siyasal alandaki temsilcisi olabildiği ve bu hareketliliğe simgesel bir çerçeve kazandırmayı bildiği oranda iktidara gelebilmiş, daha da önemlisi iktidarda kalıcılaşabilmiştir. Bu yukarı doğru hareketlilik belli bir kararlılık noktasına geldiğinde oluşan yeni toplumsal yapının, yeni bir temsil formuna ihtiyaç duyduğu momentte, SES göstergesinde revizyon çabalarının ortaya çıktığını, ancak bu çabaların simgesel alanda cereyan eden bir çatışma dinamiğini de ihtiva ettiğini görmekteyiz.

Reklamverenler Derneği (RVD), Reklamcılar Derneği (RD) ve Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD)'ın ortak girişimiyle 2012'de revize edilen SES göstergesindeki yeniliklere göz atmak yaşanan dönüşüm hakkında oldukça fikir vermektedir. 2012 SES, eğitim durumunun her zaman mesleki statüyü belirlemediği gibi gelire de her zaman doğru orantılı bir profil çizmediği saptamasından hareketle hazırlandı. Dahası, 2006 SES göstergesinin, eğitimden kaynaklı olarak sosyal yöne daha ağırlık verdiği, hanehalkının ekonomik durumunun değişimine paralel SES gelişim ve olası değişimini yansıtmadığı da üstünde durulan bir diğer tespitti. Zira yeni ekonomide, piyasalarda başarı elde etmeye bağlı gelir artışı, eğitim artışı olmaksızın söz konusu olabilmekte, ancak tersine eğitim artışı illa bir gelir artışı doğurmamaktaydı. Dolayısıyla, 2006 SES'inde en önemli değişken olarak eğitim durumu benimsenmekte ve yalnızca hanehalkı üyelerinin değil onların anne ve babalarının eğitim durumu da ölçüme katılmaktayken, 2012 SES'inde yalnızca haneye Asıl Gelir Getiren (AGG) kişinin eğitim durumu esas alınmaya başlandı. AGG dışındaki hane üyesinin eğitimi de, hanehalkı üyelerinin ailelerinin eğitim durumu da ölçüm dışı bırakıldı. Mesleğin eğitime oranla gelire daha güçlü bir korelasyon içinde olduğu tespitinden hareketle de, SES ölçümünde meslek değişkeninin ağırlığı artırılırken eğitim ölçeğinin ağırlığı azaltıldı (TÜAD, 2012). Kuşkusuz tüketim davranışlarının farklı sosyoekonomik tabakalara göre kırılmasını ölçmek üzere geliştirilmiş bir göstergedeki bahsediyoruz ve neoliberal ekonomide hem statüsü yüksek mesleki konumlara ulaşmakta, hem de geliri (ve dolayısıyla da tüketimi) artırmakta, ekonomik ve özellikle de toplumsal (ya da ilişkisel) sermaye türlerinin kültürel sermayeden çok daha etkin ve işlevsel bir pozisyona yükseldiği biliniyor. Görece yüksek eğitim gerektiren mesleklerin (hekimlik, mimarlık, mühendislik, eczacılık, avukatlık, öğretmenlik, vb.) ve bu mesleklerin örgütlerinin yine aynı dönemde siyasiler tarafından daha önceki dönemlerde görülmediği ölçüde mesleki itibarı zedeleyecek biçimde hedef alınması da hiç kuşku yok ki aynı simgesel inşa faaliyetiyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

Dönüşen Türkiye'nin yeni toplumsal yapısına uygun düşen yeni bir sosyoekonomik statü göstergesi geliştirmek üzere harekete geçenler yalnızca piyasa araştırma şirketleri ve reklamverenler olmadı, üniversitelerde de bu yönde girişimler oldu.

Üniversite odaklı SES geliştirme girişimleri

2000'ler sonrasında Türkiye'ye özgü bir sosyoekonomik statü göstergesi oluşturmak üzere üniversite bünyesinde yapılmış ilk girişimin altında Sibel Kalaycıoğlu, Kezban Çelik, Ümit Çelen ve Sinan Türkyılmaz imzaları vardır (Kalaycıoğlu vd., 2010). Ankara kent merkezinde oluşturulan bir örneklem kapsamında yürütülen bir saha araştırmasından elde edilen veriler üzerinden bir sosyoekonomik statü ölçüm aracı geliştiren söz konusu sosyal bilimciler, araştırmanın yalnızca kent merkezinde gerçekleştirilmiş olması, yerleşik bir mesleki itibar ölçüğünden yoksun olarak yürütülmüş olması gibi kimi yetersizliklerini teslim ederler.

Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının geliştirdikleri SES ölçüm aracını sunarken öncelikle araştırma birimi üzerine bir tartışma yürüttüklerini görürüz. Bu tartışmada, sınıfı geleneksel çerçevede inceleyenlerin haneyi merkeze koyarak, erkeği de hanedeki sınıfsal yapıyı belirleyen kişi olarak tanımlama eğiliminde olduklarını saptarlar. Bu tutumu eleştiren sosyal bilimciler, geliştirdikleri göstergenin birey yerine haneyi araştırma birimi kabul etmekle birlikte, hanede yaşayan tüm bireylerin ölçüme dâhil edilmesi gerektiğini savunurlar. Bu haliyle, Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının araştırma birimi bahsinde VERİ S.E.S.i.'de benimsenen yaklaşımı benimsedikleri görülür. SES göstergesini oluştururken esas aldıkları değişkenler ise beş tanedir: (1) Eğitim, (2) Gelir, (3) Meslek/ İş, (4) Mülkiyet, (5) Diğer sahip olunanlar. Aslında burada da VERİ S.E.S.i. ile bir süreklilik göze çarpar. Sadece ek olarak "gelir" değişkeni eklenmiştir. Bu da 2000'ler sonrasında Türkiye'de yaşanan dönüşüm ve bağlantılı gelişen tartışmalarla uyumludur. Eğitim, gelir, mülkiyet ve diğer sahip olunanların skorlarının tespit edilmesi görece kolayken, Kalaycıoğlu ve arkadaşları meslek/ iş değişkeni altında sıralama yapmakta zorlandıklarını belirtmektedirler. Zira Türkiye'de meslekleri itibarları bakımından sınıflandıran bir ölçüm aracı olmadığı gibi, Türkiye'de –ve dünyada– meslekler sınıflamasında kullanılan ISCO (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması) ise meslekleri gerektirdikleri eğitim düzeyine endekslemektedir. Bu ise Keynesçi sermaye birikimi rejiminin (ve geç kapitalistleşmiş ülkelere özgü ithal ikameci versiyonunun) toplumsal adalet nosyonunu dayandırdığı –ve böylece kimi adaletsizlikleri "haklı" kıldığı– meritokratik prensiplerle uyumsuz olarak, hem ekonomik alanda hem de siyaset alanındaki etkinliğini artıran kesimi konumlandırmaya izin vermemektedir.

Kalaycıoğlu ve arkadaşları bu sorunu aşmak için, meslek/iş statü skorunu da, hem kişilerin ilgili mesleği yapmak için aldıkları eğitim süresini hem de bu meslek üzerinden elde edilen ortalama geliri hesaba katarak hesaplama yoluna giderler. Yani gelir düzeyi ikinci kez bağımsız bir değişken olarak SES'i belirlemede kullanıma sokulur.

Tüm SES göstergelerinde olduğu gibi, Kalaycıoğlu ve arkadaşları da A, B, C1, C2 ve D sosyoekonomik gruplarını dereceli olarak sıralarlar. Bütün SES sınıflamalarında, vasıflı yönetici olarak ücretli ya da işveren olarak çalışan, yükseköğretim mezunu, mülk sahibi, apartmanda oturan, çekirdek aile olarak yaşayan, tasarruf yapan, kitap okuyan, düzenli tatil yapan, vb. haneler A kategorisinde sınıflandırılırken, hizmet ya da sanayi sektöründe vasıfsız ücretli olarak çalışan ya da işsiz olan, eğitim düzeyi çok düşük olan, kiracı, tasarruf yapamayan, tatile gidemeyen, geniş aile olarak yaşayan çoğunlukla gecekondularda yaşayan haneler D kategorisinde sınıflandırılır. Ancak, Kalaycıoğlu ve arkadaşları tarafından geliştirilen sosyoekonomik statü ölçüm aracı, geliştirilme yöntemi bakımından da, yaslandığı kavramsal çerçeve bakımından da piyasa araştırma şirketlerince kullanılan SES ölçüm araçlarından kategorik olarak çok farklı bir görünüm arz etmemektedir.

Bu bahiste son olarak da Lütfi Sunar'ın yürütücülüğünde devam eden "Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi"ne kısaca değinebiliriz. Yunus Kaya ve Mustafa Otrar'ın da araştırmacı olarak içinde yer aldığı proje, (a) piyasa araştırma şirketlerince kullanılmakta olan SES ölçeklerinin bilimsel altyapısının sağlam olmadığı, (b) Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının geliştirdiği ölçeğin ise hem yalnızca Ankara kent merkeziyle sınırlı bir örneklemeden hareket etmesinin yetersizliği, hem de mesleki itibar skalasından yoksun olarak yürütülmesinin doğurduğu sınırlılıklardan hareketle gerekçelendirilmiştir. Araştırma projesinin ilk aşamasında bir Mesleki İtibar Skalası oluşturmak için gerekli veriyi toplamak üzere 32 ilde 2500 kişi ile bir saha araştırması yürüten araştırmacılar, ikinci aşamada da ISCO-08'de sıralanan mesleklere bir itibar skoru atfetmeyi ve buradan hareketle de bir sosyoekonomik statü endeksi geliştirmeyi öngörmektedir. Bilindiği üzere Davis-Moore tezi olarak da bilinen işlevselci tabakalaşma yaklaşımına göre, mesleki statü ya da mesleki itibar toplumsal hiyerarşide yukarı doğru hareketliliğin en önemli motivasyon kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Dereceli toplumsal yapı temsilini benimseyen Sunar ve arkadaşları, bu temsil tarzının daha yetkin bir biçimde yapılabilmesi için gerekli olan mesleki itibar skalasını oluşturmak üzere Türkiye'de ilk kapsamlı araştırmayı tamamlamış ve sonuçlarını paylaşmışlardır (Sunar, 2015).

Araştırma sonuçları ilginçtir. Zira günümüz Türkiye'sinin sosyoekonomik statü gruplarının oluşumunda gelirin önemine yapılan vurgudaki artışa karşın,

Sunar ve arkadaşlarının araştırma sonuçları, görüşülen kişilerin en fazla eğitim gerektiren meslekleri, en itibarlı meslekler olarak değerlendirdiğine işaret etmektedir. Öyle ki, ya çok uzun eğitim gerektiren ya da bizzat eğitim sürecinin parçası olan; tıp doktorluğu, üniversite profesörlüğü, hakimlik, öğretmenlik ve diş hekimliği en itibarlı meslekler olarak puanlanmıştır. Bu mesleklerin sahipleri, illa çok eğitilmiş olması gerekmeyen ama büyük ihtimalle daha yüksek gelir sahibi olabilen belediye başkanı, milletvekili, özel sektörde genel müdür gibi konumları işgal edenlere göre daha itibarlı olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan, araştırma sonuçları görüşülenlerin işle kurdukları ilişkinin daha çok araçsal olduğuna işaret etmektedir. İşin toplumdaki saygınlığı ve toplumsal faydası arka sıralarda kalırken işin maddi koşullarına dair beklentiler (iş garantisi, iyi bir ücret, işin kaza ve ölüm riski içermemesi) öne çıkmaktadır.

Bu denklem Simmel'in ilişkisel değer teorisinden hareketle çözümlenmeye elverişlidir. Bir nesnenin, bir konumun ya da bir kişinin değerinin tözsel olarak o nesnenin, konumun ya da kişinin kendinde var olmadığını ileri süren Simmel, yaklaşımını şöyle açar: "Nesneleri değerli oldukları için elde edemediğimiz doğru değildir. Tersine, arzuladığımız ama elde etmemizin önünde engellerin bulunduğu nesnelere değerli addederiz" (Simmel, 1987: 45). Mesleklerle biçilen itibarın ya da değer de benzeri bir psikik dinamiği sergilediği görülmektedir. Piyasa ekonomisine dayalı kapitalist bir ekonomide, gelir ve iyi bir iş –ki burada işe atfedilen "iyi" sıfatı da son derece görelidir– herkes için en azından ihtimal olarak elde edilebilir görünürken, yetişkin olduktan sonra eğitim eksikliğini gidermek o kadar ihtimal dâhilinde değildir. Bu nedenle tıp doktorluğu, üniversite profesörlüğü ve hâkimlik gibi, icra etmek için çok uzun yıllar eğitim görmek gereken meslekler, erişilebilirliğinin zorluğu ile doğru orantılı olarak daha fazla itibarlı addedilmektedir. Sunar ve arkadaşlarının Türkiye'nin toplumsal yapısını ve dinamiklerini anlamak üzere ilişkisel bir sosyoloji perspektifi dâhilinde oldukça bereketli kullanılacak bir veri setine ulaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Ancak araştırmacıların statüyle eğitimin olumlu korelasyon içinde olduğu anlaşılan bu veriden hareketle dereceli bir SES endeksi oluşturduklarında, bunun, sosyoekonomik statünün belirlenmesinde gelirin eğitime oranla daha fazla belirleyici olması beklentisi içindeki siyasal failer ve piyasa araştırmacıları nezdinde nasıl bir etki yaratacağını ise şimdiden öngörebilmek mümkün değildir.

Sonuç Olarak

1960'lara gelene dek Türkiye'de sınıflar, ne siyasal temsil düzeyinde, ne bilimsel/istatistiksel temsil düzeyinde, ne de kolektif bilişsel temsil düzeyinde önemli bir referans noktası olabildi. Kuşkusuz bu durumda, Cumhuriyetin

kuruluşunda sermayenin “millileştirilmesi” politikaları öncesinde ağırlıklı gayrimüslimlerce teşkil olmuş kentli sosyo-mesleki grupların tasfiye edilmesinin yanı sıra geç kapitalistleşen birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, nüfusun çoğunluğunu yaşadıkları kırsal bölgede tutmayı öngören sınırlı/eşitsizlikçi korporatist kapitalizm modelinin hâkimiyetini uzun yıllar boyunca sürdürmesinin de etkisi vardı. Söz konusu toplumsal yapının eskisi gibi sınıfsız bir toplum olarak temsil edilememeye başlaması, iki farklı dönemde yaşanan iki farklı proleterleşme sürecinin sonucu olarak görülmelidir.

1950’ler sonrasında yaşanan ilk kitlesel proleterleşme süreci, Türkiye’yi bir kısmi ücretliler toplumuna dönüştürdü. Halen varlığını sürdüren mesleki örgütler ve sendikal konfederasyonların büyük çoğunluğu 1950-1980 arası dönemde kuruldu. Siyasal alanda işçi sınıfının çıkarlarını temsil etme iddiasında olan bir parti (TİP) ilk kez TBMM’ye bu dönemde, 1965’te girdi. Ülkenin siyasal gündemine damgasını vuracak ölçekte ilk kitlesel işçi grevleri ve yürüyüşleri özellikle 1960 sonrası dönemde yaşandı. Özellikle 1960-80 arası döneme; sınıfların ve sosyo-mesleki kategorilerin temsili için siyasal alanda verilen mücadeleler damgasını vurdu. Ne var ki, Türkiye’nin ağırlıklı nüfusunun halen kırsal bölgede ve modern ücretlilik ilişkilerinin dışında yaşadığı ve iki kutuplu dünyaya özgü ideolojik çatışmaların belirleyiciliği altında kat edilen bu dönemde, hem sosyoekonomik kategorilerin istatistiksel temsili konusunda adım atılması teorik ve politik argümanlara dayanarak gereksiz görüldü, hem de toplumsal yapının sınıflı karakterini göstermeye çalışan sosyal bilimcilere dönük siyasal müdahaleler yapıldı.

Türkiye’de ilk kez sınıflandırma şemalarının geliştirilebilmesi için ikinci kitlesel proleterleşme dinamiğini doğuran 1980 sonrası neoliberalleşme sürecini beklemek gerekti. Ancak Korkut Boratav’ın imzasını taşıyan ilk sınıflandırma şeması, kitlesel proleterleşme dinamiği ile dolaylı olarak alakalıydı. Daha çok, toplumsal zenginliğin yeniden bölüşümü ekseninde patlak veren 1989 Bahar eylemleri ve 1991 Büyük Madenci Yürüyüşü’nün damgasını vurduğu erken 1990’larda, Boratav artı ürüne el koyma biçimlerini (sömürü ilişkilerini) esas alan ama artı ürünün yeniden bölüşüm mekanizmalarını da hesaba katan iki kademeli bir sınıflandırma modeli geliştirmiştir. Ne var ki, Keynesçi/İthal İkameci döneme özgü yeniden bölüşüm temelli sendikal mücadelenin artçı bir semptomu olarak 80’lerden 90’lara geçilirken patlak veren işçi hareketi ile 1980 sonrası proleterleşme sürecinin yarattığı yeni işçilerin dünyasının kesişim noktası pek fazla değildi. Bu durum, Boratav’ın yürütmüş olduğu saha araştırmasının sonuçlarından hareketle 1995’te yayınladığı sınıf profillerinde de net bir biçimde ortaya konulur. Yine aynı toplumsal gerçeklik, Boratav’ın geliştirdiği sınıflamanın, hem siyasal temsil düzeyinde, hem de kolektif bilişsel temsil düzeyinde karşılığını bulamamasını da beraberini getirmiştir.

Aynı yıllar diğer yandan da, ithalatın serbestleştiği, girişimciliğin teşvik edildiği ve gösterişçi tüketimin yaygınlaştığı, yukarı doğru sınıfsal hareketliliğin körüklendiği yıllardır. Büyüyen mal ve hizmetler piyasasında pazarlama stratejileri önem kazanmış, özel televizyonların kurulması ile de reklamcılık sektörü gelişmiştir. Pazarlama ve reklamcılık sektörlerinin ihtiyaçları doğrultusunda ilk sosyoekonomik statü endekslerinin bu yıllarda geliştirilmesi yaşanan dönüşümlerle birlikte düşünülmelidir. Dereceli sınıflama prensibine dayanan bu ilk sosyoekonomik statü endeksleri, 1990'lar boyunca büyük oranda eğitim ve daha az oranda da meslek değişkenlerini hesaba katarak hazırlanmıştır. Bu durum, söz konusu dönemde, belli bir tüketim hacmine sahip grupların, ya modernleşme sürecinin başlangıcından bu yana metropollerde yaşamış ya da 1950 kitlesel göç hareketiyle kentlere gelmiş olan ailelerden gelmiş olmalarıyla ve dolayısıyla da eğitim düzeyleri görece yüksek bir grubu teşkil etmeleriyle alakalıydı. Bir başka ifadeyle, ilk SES ölçekleri, kültürel sermaye sahipliği ile ekonomik sermaye sahipliğinin pozitif yönlü bir korelasyon ilişkisi içinde olduğu bir dönemde geliştirilmiştir.

Yani 1990'larda, Ossowski'nin tasnifinden hareketle söyleyecek olursak, bir yandan tabiiyet ilişkilerine dayalı ve sınıflar arası kategorik ayrımları esas alan Boratav'ınki gibi sınıflama şemaları ortaya çıkmış, diğer yandan da gelişen reklamcılık ve pazarlamacılık sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük olarak, yukarı ve aşağı doğru sınıfsal akışkanlık prensibine dayalı dereceli statü şemaları geliştirilmiştir. Bu ikisi hiç kuşkusuz, toplumsal yapının birbiriyle bağdaşmaz ve çatışma halindeki temsillerini ifade eder. Bu çatışmada, toplumsal yapının ikinci tarz temsili, siyasal düzeyde de kolektif bilişsel düzeyde de ağır basmış ve bir sonraki on yıla devrolan hâkim temsil biçimi olmuştur.

2000'ler, bir yandan Anadolu mekânına saçılan ve KOBİ'lere doğru genişleyen sermaye birikimi süreci ile burjuvallaşan yeni kapitalist sınıfın, diğer yandan da sosyal desteklerden yoksun olarak kentlerde tutunma mücadelesi veren yeni proletaryanın toplumsal hiyerarşide yukarı doğru tırmanma mücadelesine sahne olmuştur. Keynesçi/İthal İkameci dönemin kaybedenleri olmak ortak paydaları olan bu iki toplumsal dinamikten ilkinin "patronlar alanı"nda TÜSİAD aracılığıyla temsil edilen büyük sermaye karşısında kendine alan açmaya çalışırken, diğerinin de "işçi sınıfı alanında", güvenceli/sendikalı işçilerin karşısında kendine yer açma çabasına girdiği söylenebilir. Her iki dinamiğin yukarı doğru toplumsal hareketlilik özlemlerine anlam katan simgesel inşaatı en iyi kotaran ise kuşkusuz AKP olmuştur. 1990'larda metropollerde yaşayan orta sınıflar ile metropollere göç etmiş yeni proleterler arasında açığa çıkan kültürel çelişkiler ve çatışmalar; özellikle 1980 sonrası liberalleşme sürecinde zenginleşerek kendini kent hayatı içinde imtiyazlı olarak görmeye baş-

lamış olan eğitimli nüfusun bir kesim tarafından ayrımcı “Beyaz Türk / Zenci Türk” kategorilerinin icadını beraberinde getirmiştir. Bu ayrımcı söylemi benimseyerek, karşı silaha çeviren AKP, ardından da bu ayrıma İslami temelde ideolojik bir muhteva kazandırmayı bilmiştir. Buna göre toplumsal hiyerarşi içinde, “Batı özentisi, halka ve halkın değerlerine yabancılaşmış Beyaz Türkler” imtiyazlı pozisyonları işgal etmişken, “Müslüman yoksul halk” adeta “öz yurdunda parya” konumuna hapsedilmiştir ve dolayısıyla bu yapının tersyüz edilmesi gerekmektedir. Bu anlam çerçevesi, küresel neoliberalizmin ortaya çıkardığı fırsatları değerlendirmek suretiyle sermaye biriktiren yeni burjuvazinin de, kendi sahip olmadıkları güvenceli/sendikalı çalışma koşullarının neoliberal reformlarla tasfiyesine örtük destek veren yeni proletaryanın da yukarı doğru sınıfsal hareketlilik arzularını toplumsal düzeyde meşrulaştırmalarını mümkün kılmıştır.

2000’ler sonrasında ise sınıflandırma girişimlerine, dönüşen toplumsal yapının yeni ihtiyaçlarının damgasını vurduğu görülmektedir. Eğitim değişkeninden bağımsız olarak, piyasa başarısı ya da toplumsal sermayesinin sağladığı avantajlar sayesinde geliri hızla artan toplumsal kesimlerin ortaya çıkması ve bu kesimlerin hem alım gücünün artışı, hem de siyasal karar alma süreçlerinde daha etkin olmaya başlamaları, 1990’larda eğitim değişkeni başat kılınarak geliştirilmiş olan SES endeksinde değişime gidilmesi talebine yol açmıştır. “Gelir” değişkeninin SES’in belirlenmesinde daha ağırlıklı olarak hesaba katılması yönündeki eğilim, 2010’lardan sonra girilen tüm gösterge geliştirme çabalarında görülür ve 2012 SES’i de bu çabanın en yetkin ürünüdür. Eğitim değişkeninin ağırlığı azaltılmış yerine gelir değişkeni ile ilişkili hale getirilen meslekler gruplamasının ağırlığı artırılmıştır ve ayrıca toplumsal hareketliliğe duyarlı bir ölçek haline getirilmiştir.

Ne var ki, yine gelirin artan önemi hipotezinden yola çıkan Lütfi Sunar ve arkadaşlarının SES endeksinin ön aşaması olmak üzere geliştirdikleri Mesleki İtibar Skalası’nda ise eğitimin halen mesleki itibarın en önemli belirleyeni olarak konumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki, önümüzdeki dönemde de, SES göstergesi üzerinden “gelir” mi, “eğitim” mi tartışması sürecektir. Bu tartışma, toplumun yapısının temsilinde en doğru yaklaşımı geliştirmekle olduğu kadar, toplumun yapısının inşaatına simgesel düzey dolayımıyla katılmakla da alakalıdır. Öyle ki, Antik Yunan’da bu yana her toplumsal formasyonda kimlerin yöneteceği ve kimlerin yönetileceği, insanların arzularını öncelikli olarak yönlendirdikleri nesnelere göre nasıl sınıflandırılacağı ve her bir grubun toplumsal yapı içindeki işlevinin nasıl tarif edileceği meseleler toplumsal düşünce tarafından sayısız kez soruşturulmuştur. Platon’un bilgi sever olmasını gerekli gördüğü yöneticileri, para sever olarak gördüğü tüccar ve iş-

çilere kıyasla daha üst bir pozisyona layık görmesi bu bağlamda hatırlanabilir. Keza ticarete ilkesel olarak karşı olmasa da, Aristoteles'in *krematistik* –ihtiyacı tatmin için değil para kazanmak için yürütülen ticari– faaliyetleri mahkûm etmesi de bu bağlamla alakalıdır. Keza 1980'lerden sonra hâkim olmaya başlayan ve piyasa başarısını yukarıda tutan yeni liyakat rejiminin sorgulanmaya başlamasının arka planında, ticaretin ve para kazanmaya dönük faaliyetlerin hor görülmesinin bulunduğu söylenebilir.

SES göstergesi hazırlamaya soyunan farklı eğilimlerden sosyal bilimcilerin üzerinde anlaşılmadıkları “eğitim mi, gelir mi?” tartışması, siyasal temsil düzeyinde aktüel olarak CHP ile AKP arasındaki karşıtlıkta somutlanmaktadır. Ancak her iki temsil biçiminin toplumsal yapı tahayyülü de dereceli bir hiyerarşiye dayanmakta ve aralarındaki tartışma daha çok hiyerarşinin üst basamaklarında kimin bulunacağı meselesi üzerinden açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla, bizzat bu tartışmanın kendi edimselliğinin bile her bireyin statüsünü artırmak için birbiriyle yarışmasına dayalı toplumsal yapıyı meşrulaştırmakta, tahkim etmekte olduğu söylenebilir.

Günümüz dünyasında dereceli hiyerarşiye dayalı olmayan toplumsal yapı temsilleri de yok değil. Örneğin üretim ilişkilerini (E. O. Wright) veya istihdam ilişkilerini (J. Goldthorpe) esas alan ama aynı zamanda otorite pozisyonlarını da analize dâhil eden sınıflandırma modelleri bu bahiste öne çıkıyor. Özellikle Goldthorpe'un Weberci bir kavram düzeneğine dayanarak geliştirdiği sınıflandırma modeli, hem İngiltere'nin resmi sınıflama göstergesi olan NS-SEC'in temelini oluşturmakta, hem de hâlihazırda AB'nin resmi sınıflama göstergesi olmak üzere geliştirilen ESeC'in (European Socio-economic Classification) (Rose ve Harrison, 2007) sınıflandırma kriterlerini de sunmaktadır. Ancak özellikle Goldthorpe'çu sınıflamaların, üretim yapısı ağırlıklı olarak emek-yoğun sektörlerde faaliyette bulunan KOBİ'lere dayanan Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde toplumsal yapıyı analiz etmekte elverişli olmadığını birçok araştırmacı dile getirmektedir (bkz. Maloutas, 2007). Wright'ın şemasının ise *hizmet sınıfının* yoğun olarak bulunduğu ülkelerdeki toplumsal yapıyı temsil etmeye daha elverişli olduğu ama Türkiye için aynı şeyin söylenemeyeceği ileri sürülüyor (Aktaş, 2006: 48). Ancak bu sınıflandırmalara yönelik daha temelli itirazın ise toplumsal yeniden üretim sürecinde açığa çıkan ve toplumsal yapının –ve eşitsizliklerin– şekillenmesinde etkili olan simgesel tahakküm mekanizmalarını ve kültürel ayrımları dikkate almaması nedeniyle Bourdieücü sosyal bilimciler tarafından geliştirildiği görülmektedir. Örneğin Mike Savage ve arkadaşlarının geliştirdikleri, kişilerin ekonomik, kültürel ve toplumsal sermayeleri hakkında toplanmış olan verileri kümeleme analizine tabi tutarak hazırlanmış yedili sınıflama göstergesi ben-

zeri bir eleştiriden hareketle geliştirilmiştir (Savage vd., 2013).⁶ Bütünsel bir toplumsal yapı analizi olmasa da Özgür Budak'ın Bourdieücü bir perspektif ışığında Türkiye'deki "kapitalist yöneticiler sınıfı" üzerine yaptığı çalışmayı da bu hat içinde konumlandırabiliriz (Budak, 2015). Her ne kadar, Savage ve arkadaşlarından farklı olarak toplumsal sermaye sahipliğini bir değişken olarak araştırmasına dâhil etmemiş olsa da, Budak'ın elde ettiği bulguların özellikle kültürel sermaye sahipliğine ilişkin olan kısmının, güncel Bourdieücü çalışmalarla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Budak'a göre, neoliberal kapitalizmin toplumsal yapısı yüksek kültür ile popüler kültür arasında eskisi kadar net ayrımlar yapmaya izin vermediği gibi, kültür günümüz toplumsal yapısı içinde bir "yatırım envanteri" olmaktan uzaklaşmakta, dahası "toplumsal hudutlar arasında kültürel ikiliklere dayanarak kurulan bağlantılar açıklayıcılıklarını yitirmektedir" (2015: 140). Savage ve arkadaşları, bu durumu estetik beğeniye esas alan "yüksek kültürel sermaye" (*highbrow cultural capital*) ile bağlam farklılıklarına göre devreye konmaya uygun ve kültürel çeşitliliği gözetten "yeni kültürel sermaye" (*emerging cultural capital*) arasında ayırma giderek çözüp, bu farklı kültürel sermaye türlerini farklı sınıfsal konumlarla ilişkilendirerek kendi sınıf şemalarını geliştirmişlerdir. Budak ise günümüz kapitalizminde "esnek bir hudut analizi" yapmanın mevcut toplumsal yapıya daha uygun düştüğüne işaret etmektedir.

Bu noktada Bourdieücü sınıf şemalarının da Bourdieu'nün Marx'ı eleştirirken dile getirdiği "teori etkisi" yaratmaktan muaf olmadığına işaret etmek yerinde olur. Nasıl ki, Marx'ın sınıf teorisinin, işçi sınıfına –ama aynı zamanda burjuvaziye de– 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendilerini "gerçek sınıflar" olarak konsolide etmelerini mümkün kılan bir bilişsel ve siyasal temsil çerçevesi sunduğundan bahsetmek mümkünse, Bourdieu'nün kültürel ayırım üzerinden geliştirdiği yaklaşımının da özellikle Keynesçi sermaye birikimi rejimine ait meritokratik liyakat modelinin yol açtığı elitizm/popülizm karşıtlığının –ve ilişkili kültür savaşlarının– siyasal temsile kavuşturulmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal yapı temsilleri sırasında açığa çıkan ekonomik sermaye (gelir) / kültürel sermaye (eğitim) çatışmasına da alternatif bir açıklama getiren Bourdieu'nün teorisinin bir diğer edimselliği ise toplumsal değişim bahsiyle ilgilidir. Toplumsal yapıyı eşitsizliklerin ve toplumsal uzam içindeki dezavantajlı pozisyonların yeniden üretilmesi biçiminde temsil eden Bourdieu, sermaye kaynaklarından yoksun olanların dönüştürü-

6 Savage ve arkadaşları; her üç sermaye türü bakımından da en fazla kaynağa sahip "seçkinler" (elit) kategorisinin en üst tabakasında, her üç sermaye türü bakımından en az kaynağa sahip olan "prekarya"nın ise en alt tabakasında bulunduğu bir sınıflama şeması geliştirirler. Şemadaki kategoriler şöyle sıralanmaktadır: (1) Seçkinler, (2) Yerleşik Orta Sınıf, (3) Teknik Orta Sınıf, (4) Yeni Müreffeh İşçiler, (5) Geleneksel İşçi Sınıfı, (6) Gelişmekte Olan Hizmet İşçileri, (7) Prekarya (Savage vd., 2013).

cü kapasitesinde tenzilata giderken, kültürel sermaye sahiplerine ise eşitsizlik üreten yapıyı ifşa edebilme ve dönüşüm sürecinin önünü açabilme kapasitesini atfetmiştir. Tam da böyle olduğu için Marx'ın toplumsal yapı temsiline teori etkisinden farklı olarak, Bourdieu'nün yapı temsiline işçi sınıfı ve halk kesimlerinin kolektif bilincinde pek bir karşılığı olamamıştır. Bourdieu'nün modelinin teori etkisinin ağırlıklı olarak iki farklı bilişsel temsil formunda ifadesini bulduğu söylenebilir. Bu iki formu tanımlarken Bourdieu'nün eski ortağı Jean-Claude Passeron'a ve Claude Grignon'a başvurabiliriz: (1) Tahakküm altındaki kesimleri mütehakkimlerin sahip oldukları niteliklerden yoksunluklarıyla temsil etmek suretiyle aslında egemen hiyerarşik temsil formunu meşrulaştıran *Aristokratizm*, (2) Aristokratizmin tam tersini yaparak tahakküm altındaki gruplara (sınıflara, kültürlere, topluluklara) mutlak bir özerklik tanıyan ve onları yücelten *Popülizm* (Grignon ve Passeron, 1989). Aslında yine bu iki bilişsel temsil formunun da Türkiye örneğinde 1990'lardan sonra, ama özellikle de 2000'li yıllarda CHP/AKP karşıtlığında ifadesini bulduğunu ve tabakalaşma modelleri üzerinden yaşanan eğitim mi, gelir mi tartışmasıyla bütünleştiğini söyleyebiliriz.

Bugünün dünyasında tahakküm ilişkileri ve eşitsizlikle olanca yakıcılıklarıyla toplumsal yaşantıyı belirlemeye devam ediyor. Dolayısıyla, toplumsal gerçekliği tahakküm ilişkilerini ve eşitsizliklerini kavrayan bir yerden anlamak, açıklamak ve bilimsel temsile kavuşturmak halen sosyal bilimcilerin üstlenmesi gereken bir görev olmaya devam ediyor. Ancak bu makalede de göstermeye çalıştığım gibi, söz konusu kuramsal inşa süreçleri aynı zamanda toplumsal yapıdaki tahakküm ilişkilerinin ve eşitsizliklerin güzergâhı üzerinde etkisi olabiliyor. Ya da söz konusu sınıflandırma zaten siyasal temsil düzeyinde oluşmuş yeni güç ilişkilerinin kendisini meşrulaştırmasının bir aracına dönüşebiliyor. Bu nedenlerle, özellikle de tahakküm ilişkilerini ve eşitsizlikleri dönüştürmek isteyen sosyal bilimcilerin, hem bilimsel/teknik temsillerin gerçeklik üzerindeki etkisini hesaba katan, hem de güç ilişkilerinin bilimsel/teknik temsillerine ihtiyaç duyduğunun farkında olan bir yerden sınıflandırma faaliyetlerine girişmeleri gerekiyor.

KAYNAKÇA

- Akpolat, Y. (2008), 'Behice (Sadık) Boran (1910-1987)', Türkiye'de Sosyoloji (İsimler Eserler) I içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi, 821-861.
- Aktaş, A. S. (2006), 'Sınıf Analizleri ve Sınıf Şemaları: Türkiye Örneğine Ampirik Yaklaşım', *2. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu: Türkiye'yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak* içinde, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 44-59.
- Boratav, K. (1991), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1995), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1979), *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1984), 'Espace social et genèse des "classes"', *Actes de La Recherche En Sciences Sociales*, 52-53, 3-14.
- Bourdieu, P. (2012), 'Sosyal Sınıfı Yapan Nedir ? Grupların Kuramsal ve Pratik Varlığı Üzerine', Güney Çeğin ve Emrah Göker (der.), *Tözcülüğün Tasfiyesi - İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, Ankara: Notabene Yayınları, 367-385.
- Budak, Ö. (2015), *Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buğra, A. (1994), *State and Business in Modern Turkey - A Comparative Study*, New York: State University of New York Press.
- Çeğin, G. ve Ünsaldı, L. (2014), 'Bourdieu'nün Şerhleri Üzerinden "Temsiliyet Simyası"', *Cogito*, 76, 91-105.
- Çetinkaya, D. Y. (2014), "'Sefaletten ihyaya': Türkiye işçi sınıfı tarihi ve E.P. Thompson', *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 17(Bahar), 201-221.
- Chauvin, P.-M. (2006), 'Les classifications en actions. De la sociologie durkheimienne des classifications aux hiérarchies des vins de Bordeaux', *Tracés*, 10, 29-43.
- Cohen, G. (2001), *Karl Marx's theory of history*, Princeton: Princeton University Press.
- Davis, K. ve Moore, W. E. (1945), 'Some Principles of Stratification', *American Sociological Review*, 10 (2), 242-249.

- Desrosières, A. ve Thévenot, L. (1988), *Les catégories socioprofessionnelles*, Paris: La Découverte.
- Douglas, M. (1986), *How institutions think*, Syracuse N.Y.: Syracuse University Press.
- Dubet, F. (2010), *Les Places et les chances*. Paris: Seuil.
- Durkheim, E. (1955), *Pragmatisme et sociologie. Cours inédit prononcé à La Sorbonne en 1913-1914 et restitué par Armand Cuvillier d'après des notes d'étudiants*. (A. Cuvillier, der.). Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Durmaz, M. N. (2008), 'Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm', *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (2), 161-184.
- Ercan, F. (2008), 'Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler', *Praksis*, 19, 9-53.
- Eröz, M. (1973), *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Gayot, L. (2007). *L'idéologie chez Marx: Concept politique ou thème polémique?*, <http://actuelmarx.u-paris10.fr/alp0032.htm>, Son Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2015.
- Gözaydın, İ. ve Gülsoy, N. Ö. (2010), 'Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel Ve Güncel Olanakları', *Sosyoloji Dergisi*, 3 (21), 1-15.
- Grignon, C. ve Passeron, J.-C. (1989), *Le Savant et le populaire - Misérabilisme et populisme en sociologie et en littérature*, Paris: Le Seuil.
- Grusky, D. B. ve Galescu, G. (2005), 'Is Durkheim a class analyst?', J. C. Alexander ve P. Smith (der.), *The Cambridge Companion to Durkheim* içinde, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 322-359.
- Hacking, I. (1985), 'Making Up People', T. L. Heller, M. Sosna ve D. E. Wellbery (der.), *Reconstructing Individualism* içinde, Stanford: Stanford University Press, 161-171.
- Halbwachs, M. (1938), *Esquisse d'une psychologie des classes sociales*, Paris: Librairie Marcel Riviere et Cie.
- Heper, M. (1985), *The State Tradition in Turkey*, Walkington: Eothen Press.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü. ve Türkyılmaz, S. (2010), 'Temsili Bir Örneklemede Sosyo-Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği', *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 183-220.
- Kaya, Y. (2008), 'Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980-2005', *Research in Social Stratification and Mobility*, 26 (2), 161-181.

- Keyder, Ç. (1995), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. (1982), *Toplumbilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, Y. (2000), *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Ankara: Türkiye Yol--İş Sendikası Yayınları.
- Kurtkan, A. (1960), 'Türkiye'de İctimai Sınıflar', *Sosyoloji Konferansları*, 1, 62-80.
- Maloutas, T. (2007), 'Socio-Economic Classification Models and Contextual Difference: The "European Socio-economic Classes" (ESeC) from a South European Angle', *South European Society and Politics*, 12 (4), 443-460.
- Mardin, Ş. (1973), 'Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?', *Daedalus*, 102 (1), 169-190.
- Mauss, M. ve Durkheim, É. (1903), 'De quelques formes primitives de classification', *Année Sociologique*, 6, 1-72.
- Ossowski, S. (1963), *Class structure in the social consciousness*, New York: Free Press.
- Özatalay, C. (2014), 'Türkiye'de Ücretliler Toplumunun Başkalaşimleri', *Toplum ve Bilim*, 129, 130-151.
- Pinçon-Charlot, M., Pinçon, M., Ion, J. ve Duriez, B. (1991), 'Institutions statistiques et nomenclatures socio-professionnelles. Essai comparatif : Royaume-Uni, Espagne, France', *Revue Française de Sociologie*, 32 (1), 29-59
- Rose, D. ve Harrison, E. (2007), 'The European Socio-Economic Classification: a New Social Class Schema for Comparative European Research', *European Societies*, 9 (3), 459-490.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, B., Friedman, S ve Miles, A. (2013), 'A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment', *Sociology*, 47 (2), 219-250.
- Sencer [Baydar], O. (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı - Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora.
- Suher, K. H. (2005), 'Türkiye'de Pazarlama, Reklâmcılık ve Medya Alanlarında Sıklıkla Kullanılan Sosyo-Ekonomik Statü Ölçekleri', *Kurgu Dergisi*, 21, 85-105.
- Sunar, L. (2014), *Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi*, <http://turkeyses.net/>, Son Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2015.
- Sunar, L. (2015), Türkiye mesleki itibar araştırması. İstanbul, <http://turkeyses.net/wp-content/uploads/2015/05/Turkiye-Mesleki-?tibar-Skalas?-Sunumu-Son.pdf>, Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2015.

- TÜAD. (2012). *Sosyo Ekonomik Statü 2012*, <http://tuad.org.tr/?sayfa=proje-lerimiz&id=6>, Son Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2015.
- Tütengil, C. O. (1963), 'Az Gelişmenin Sebepleri', *Sosyoloji Konferansları*, 4, 152-160.
- Tütengil, C. O. (1970), *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Tüzün, S. (1996), *VERİ S.E.S.İ. (Veri Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi) Kentsel Türkiye'nin Hane ve Bireyleri İçin Bir Tabakalaşma Modeli*, Veri Araştırma Yayınları.
- Tüzün, S. (2000), 'Kentsel Türkiye Hane ve Bireyleri İçin Bir Tabakalaşma Modeli Olarak "Veri Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi" (VERİ S.E.S.İ)', F. Atacan, F. Ercan, H. Kurtuluş, ve M. Türkay (der.), Mübeccel Kıray İçin Yazılar içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 371-385.
- Vandenberghe, F. (2001), *La sociologie de Georg Simmel*, Paris: La Découverte.
- Warner, W. L. (1975), *Yankee city*, New Haven; London: Yale University Press.
- Weininger, E. B. (2005), 'Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis', E. O. Wright (der.), *Approaches to Class Analysis* içinde, Cambridge University Press, 82-118.